

PRVI POPIS OBRRTNIKA I TRGOVACA (NAKON HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE) U TRGOVIŠTU LUDBREG I LUDBREŠKOM KOTARU 1890. GODINE

THE FIRST CENSUS OF CRAFTSMEN AND TRADERS (AFTER CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT IN LUDBREG AND LUDBREG DISTRICT IN 1890)

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Redoviti prof. Filozofskog fakulteta
u Zagrebu u mirovini
Draškovićeva 23, Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 15. 2. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC: 355.343-057.214(497.523Ludbreg)

“1890”(062.21)

Elizabeta WAGNER

Mag. hist. art./inf.
Draškovićeva 23, Zagreb

339.1-051(497.523Ludbreg)“1890”(062.21)

338.2(497.523Ludbreg)“1890”(091)

SAŽETAK

Ludbreški kotar je za razliku od koprivničkog, koji je imao elemente i vojničkog i bankovnog grada, bio trgovište koje se razvijalo kao središte nekoliko plemićkih veleposjeda i područje kojim je nakon prestanka osmanlijskih upada išla najkraća veza između zapadne Ugarske i Zagreba, a na tom se putu razvilo i svetište Svete krvi Isusove. Zbog toga je privredna aktivnost u tom području bila slaba, izuzev gostioničke djelatnosti, na što je svakako u devetnaestom stoljeću utjecala velika prometna izoliranost kada su veze sa Zagrebom krenule drugim putovima. U prošlosti je ludbreško područje pripadalo Križevačkoj županiji, ali kasnije dolazi do rascjepa pa sve više jača u vrijeme Vojne krajine pripadnost Varaždinskoj županiji kao dijelu Banske civilne Hrvatske i uloga plemićkih obitelji Batthyani, Drašković i Rauch odrazila se u obilju malih naselja u kojima je uvijek bilo obrtnika i malih trgovina koje su zadovoljavale minimalne potrebe stanovništva, dok su se veće kupnje i prodaje obavljale u Koprivnici, Čakovcu, Donjoj Dubravi, Legradu ili Varaždinu. Najbliža željeznička stanica bila je u Čakovcu i Koprivnici.

Kroz Adresar iz 1890. možemo uočiti strukturu obrtnika i trgovaca, a kroz usporedbu s istoimenim radovima za kotar Đurđevac, Koprivnicu i Križevce možemo uočiti razlike između kotara gdje je Ludbreg imao najslabije razvijenu strukturu obrtništva i trgovine. To je područje sve do 1937. bilo bez željezničke pruge, a zbog započetog propadanja veleposjeda bilo prepušteno nazadovanju, s nastojanjem da očuva tradicionalne oblike života iz vremena feudalizma. Ovaj rad je dio trilogije o obrtnicima i trgovcima Središnje Podravine 1890. godine koji su već objavljeni.

Ključne riječi: Ludbreški kotar, obrtnici, trgovci, Adresar obrtnika i trgovaca 1890.

Keywords: Ludbreg district, craftsmen, traders, Adress book of craftsmen and traders in 1890

1. UVOD

Devetnaesto stoljeće je stoljeće ukidanja kmetstva i stvaranja modernih građanskih država, ali i vrijeme formiranja nacija. Pod utjecajem slavenskih političara u Češkoj i Slovačkoj osvješćuje se i hrvatska nacija a onda kapitalizam s prvom i drugom industrijskom revolucijom, tj. parnim strojem i

željezničkim prometom brzo mijenja raniji svijet, te unosi goleme promjene u sve oblike života favorizirajući jedne krajeve i ostavljajući po strani druge. U tom procesu nije bilo izuzeto ni ludbreško područje koja je bilo poznato kao ludbreška Podravina. Potrebe stanovništva zadovoljavali su sitni obrtnici, obično s jednim šegrtom i mali trgovci, a od većih poduzeća, ali tek poslije 1897. spominje se kombinat grofa Aleksandra Lamberta iz Slanja, koji je iskoristio šumsko bogatstvo za osnivanje pilane i tvornice pokućstva uz mlin, ali se ovdje nije mogao održati. Mali obrtnički centri formirali su se oko sjedišta plemstva u Ludbregu, Rasinji, Martijancu i Đelekovcu. Međutim plemstvo je u drugoj polovici 19. stoljeća na tom području bilo izloženo dezurbanizaciji, ali zbog prometne izoliranosti nije se većinom uspjelo uključiti u modernizaciju, pa je započelo pojačano iseljavanje iz tog područja u susjedne kotareve i krajeve koji su bili zahvaćeni industrijalizacijom.¹ Ludbreška Podravina s Bukovečkim krajem imala je velike prirodne potencijale koji su utjecali na razvoj gospodarstva, pa se mnogo toga uspjelo u tom području zadržati u ponešto promijenjenom obliku pa i nanovo razviti. Ovu kompleksnost razvoja Ludbrega kao centra Ludbreške Podravine shvatila je i Skupština općine Ludbreg, koja je financirala izdavanje prve velike kulturne monografije u središnjoj Podravini još 1984. godine, a koju je organizirao Vlado Mađarić okupivši tim najboljih stručnjaka za pojedine teme.² Prilikom promocije 2. listopada 1984. otvorena je i izložba slika izvornog slikara Mije Kovačića, čije slike su najdosljednije dale osjetiti život ljudi na tom području, dakako potpuno zanemarujući onu feudalnu, plemićku komponentu koja je dosta značajna u povijesti ludbreškog kraja. Ludbregom se bavila čitav život i nezaobilazna Marija Winter koja je bila učiteljica ali je voljela ludbreško područje i prikupljala povijesni materijal čitavog života, a zahvaljujući izdavačkoj kući Meridijani i Dragutinu Feletaru ti su radovi objavljeni u dvije knjige.³ Ludbreškom Podravinom bavila se i dr. Ružica Vuk koja je objavila i popis manufakturna i prvih industrijskih poduzeća u ludbreškoj Podravini pa su prema tom izvoru prije 1891. nastali samo vodenica Raucha u Martijancu, 1810. godine, vodenica Batthyanija u Hrastovcu i Ludbregu, osnovana 1880., vodenica Raucha u Vrbanovcu, vodenica grofa Inkeya u Rasinji te ugljenik P. Crnkovića u Subotici koji je imao prvi lokomobil i koji je otvoren 1891. godine.⁴ Monografija Ružice Vuk ima i praktični karakter jer savjetuje razvojne pravce za budućnost, osloncem na demografski razvoj.

Ludbreški veleposjed je postojao vjerojatno već u 11. stoljeću a od 1512. Ludbreg je bio prošteništa na kojem su obrtnici nalazili kupce za svoje proizvode te je upravo to potaknulo mnoge obrtnike Ludbrega i okolnih mjesta na razvoj sitnih obrta koji su se tu održali usprkos blizine Varaždina, Koprivnice i Čakovca, tj. Međimurja. Emigracija stanovništva je bila velika a prometna izolacija otežavala je život a do radikalne agrarne reforme poslije Prvog svjetskog rata postojala je i velika glad za zemljom. Ni austrijska ni mađarska pruga nisu prolazile ludbreškim područjem, a ono nekoliko vodenica i mlinova, ugljenokopa i ostalog sitnog obrta nije moglo zaposliti agrarni višak stanovništva. Dakako mnogi su uvijek nanovo pokušavali ostati u zavičaju, a zbog brojnog stanovništva tu su mogućnost rada vidjeli i stranci, bilo obrtnici ili trgovci. Analiza ovog rada pokazuje da su mnogi, koji su 1890. ovdje pokušavali raditi zatvorili svoje radnje i potražili druge mogućnosti rada u drugim krajevima. Od obrta i industrije živjelo je na ludbreškom području 1921. godine svega 823 stanovnika ili 5% ukupnog privrednog aktivnog stanovništva, a 1891. je bilo još i gore, jer industrije gotovo da nije bilo, a slabo je bio razvijen i obrt i trgovina, te su gotovo zaboravljena vremena kada je kroz ludbreško područje prolazila glavna cesta iz Mađarske i Graza prema Zagrebu.

Ludbreško područje je po ivicama često prisvajano od drugih županija pa je i to djelovalo da se je ono u drugoj polovici 19. stoljeća sve više počelo priklanjati Međimurju, koje je od 1860. bilo sastavni dio mađarskog državnog teritorija, a koje je prolazom pruge kroz Pragersko 1860. dobilo željezničku prugu i time i spoj s Budimpeštom, Mariborom, Bečom i Trstom. Veze stanovnika ludbreškog kotara s Varaždinom i osobito Križevcima koji su izgubili središte županije slabe, što donekle ispravlja Kopriv-

¹ Igor KARAMAN, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848-1914., Monografija *Ludbreg*, Zagreb 1984., str.252 i 255; Ružica VUK, *Ludbreška Podravina. Izd. Meridijani, Samobor 2009.*

² Monografija *Ludbreg*, (Vlado Mađarić,) Izdavač Grafičar Ludbreg - Zagreb 1984.

³ Marija WINTER, *Iz povijesti Ludbrega i okolice, I-II.* Nakl. kuća dr. Feletar, Koprivnica - Ludbreg 2000..

⁴ R. VUK, *Ludbreška Podravina*, tab. 81, str.108-109.

nica koja postaje 1870. grad koji povezuje željeznicom Budimpeštu sa Zagrebom a 1873. godine i s Rijekom.

Pripadnost Hrvatske i Slavonije pod ugarsku krunu 1868. bila je stresna za stanovništvo Hrvatske, ali je još stresniji bio prodor kapitalizma iz razvijenih dijelova Monarhije. Novi način financijskog gospodarenja a osobito uklapanje Vojne krajine u bansku, civilnu Hrvatsku osjećaju se u čitavoj Hrvatskoj, a na čelo pojedinih uprava dolaze kadrovi iz ukinute vojne krajine koji su neprijateljski raspoloženi čak i prema ostacima feudalizma. Stapanje bivšeg teritorija Vojne Krajine s građanskom Hrvatskom bilo je težak i vrlo stresan proces u kojem su nadolazeći stranci nadali naći zaposlenje i dom, a domaćim ljudima otvoreni su putovi u srednju Europu.

Za razliku od koprivničkog i đurđevačkog kotara ludbreški je imao nekoliko snažnih veleposjeda. Veleposjedi su bili posebne i izolirane proizvodne jedinice koje su se upuštale u osnivanje prvih tvornica kao što je bila manufakturno-industrijski pogon u Slanju, dva mlina Gejze Raucha u Martijancu, Inkeyev ribnjak i pilana u Rasinji, dok su grofovi Drašković u Malom Bukovcu organizirali moderno gospodarstvo s parnim strojevima i električnom centralom, te su zapravo bili predvodnici napredne poljoprivrede u čitavom kraju i vodili uzorno gospodarstvo. Pavle Drašković, sin Dionizija je uspio jedini ne samo u ludbreškom kotaru već i području sjeverozapadne Hrvatske zadržati posjed i nakon provođenja agrarne reforme poslije 1918. godine. Nikako ne možemo ne spomenuti ni knezove Batthyanije u Ludbregu, koji su imali veliki posjed u Ludbregu ali i u Banatskom Arandjelovcu te u Mađarskoj i Batthyani-Strattmann su pristupili rasprodaji posjeda u Ludbregu nakon smrti kneza Batthyanija.

Najveći veleposjed u ludbreškom kotaru bio je posjed baruna Inkeya od 4.659 jutara koji je počeo propadati već krajem 19. stoljeća u vrijeme kada su nakon smrti muških vlasnika posjed preuzele Ljudmila i Gabrijela Inkey, a propadanje je ubrzao Mirko Inkey upuštanjem u neracionalne poslove kao što je bila gradnja bosanske željeznice preko Knina, te je na kraju počinio suicid.⁵ Gotovo svi veleposjednici držali su mlinove i gostionice, odnosno krčme a Inkey je osnovao u Koprivnici hotel i restauraciju »K caru austrijskome«, koju je već krajem Prvoga svjetskog rata preuzela marljiva obitelj Schwarz. Treba naglasiti da su ovi veleposjedi bili i neke vrsti gospodarskih središta za svoju okolicu, vršeci time ulogu koju su u drugim područjima imali gradovi. Bili su i savjetodavni centar u poslovima poljoprivrede, a Drašković i Rauchovi imali su značajnu ulogu i u radu Gospodarskog društva. U drugoj polovici 19. stoljeća zemlja je u procesu dezurbanizacije mijenjala vlasnike i neki veleposjednici preuzimaju male čestice od raspadnutih kućnih zadruga, ali su se i ti veleposjednici našli ugroženi agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata.⁶ Rauchovi i Inkeyi smatrani su stranim plemstvom i političari novog vremena smatrali su ih nepoželjnim tuđincima.⁷

Varaždinska županija je silvestarskim patentom od 1853. bila sastavljena od 13 vanjskih i tri gradska kotara: Varaždina, Koprivnice i Križevaca. Županije i podžupanije, uređene zakonom od 1850. su ukinute 30. listopada 1854., a ban Josip Jelačić je uredbom od 19. kolovoza 1851. uveo modernu samoupravu u općinama koje su formirane odlukom Hrvatsko-ugarskog sabora još 1836. godine. G. 1848. člankom XXVIII. Hrvatskog sabora ukinuta je i u Hrvatskoj tlaka, urbarijalna daća i crkvena desetina, ali je rješavanje tih odnosa još dugo otežavalo život bivših kmetova. Svako selo je bilo općina sa sucem. Prema banskoj naredbi od 19. kolovoza 1851. općine su dobile svoje zastupstvo ali su u prenesenom

⁵ Bogdan STOJSAVLJEVIĆ, *Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929.*, Izd. Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, Zagreb 1965, 99-100. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju, *Monografija Ludbreg*, str., 264.

⁶ Pavle RAUCH, *Memoari Pavla Raucha*, (priredila prof. dr. Iskra Iveljić), izd. Hrvatskog arhivističkog društva, Zagreb, 2009, 16, 31, 36. Na poleđini otisnutih memoara štampana je Rauchova poruka da stavlja svoja sjećanja javnosti i povjesničarima na punu raspoložbu. Vidi i Iskra IVELJIĆ, *Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi*. Izd. FF Open Press, Zagreb 2019.

⁷ U *Adresaru* se spominje kao vlasnik Rauchovih poduzeća samo Gejza Rauch, stariji sin Levina Raucha, dakle prije nego što je dogovoreno da Pavle Rauch dobio Martijanec, a Gejza posjede u Lužnici. Pavle Rauch stupa u politiku tek 1897. i onda se zalaže za progresivnu poljoprivredu i moderno stočarstvo. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Ban Pavle Rauch i Podravina. *Podravski zbornik*, 24-25, 1999, 113-136.)

djelokrugu morale izvršavati i naredbe viših organa. G. 1861. upravna i sudska vlast su spojene, što se djelomično očuvalo i za vrijeme polustoljetnog trajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Budući da nitko nije branio interese dezurbanizacijom oslabljenog ludbreškog kotara odlukom vlade od ludbreškog kotara oduzeta je poslije Prvoga svjetskog rata općina Đelekovec i Koprivnički Ivanec, ali 1891. to je područje još pripadalo ludbreškom kotaru, pa se u ovom radu i uzima kao mjesto ludbreškog kotara. Đelekovec se u ispravama prvi puta spominje 1332. a susjedni Imbriovec 1433. pa su to stara mjesta s bogatom poviješću u kontinuitetu, iako su Osmanlije i Vlasi 70-ih godina gotovo potpuno opustošili i taj teritorij koji je većim dijelom pripadao rasinjskom veleposjedu, izuzev Imbriovca. Sve do početka 18. stoljeća Đelekovec ima status trgovišta ili oppiduma pa je tu živjelo dosta obrtnika. U 17. stoljeću ovo se područje dijeli između Križevačke i Đurđevačke pukovnije, a u Drnju postoji vojna utvrda ali i prijelaz preko Drave. Poslije Velikog rata 1683.- 1699. prestala je opasnost od Osmanlija i Đelekovec i Imbriovec prestaju biti pogranična sela na Osmanlijsko -habsburškoj granici. Varaždinski generalat je 1745. podijeljen u križevačku i đurđevačku regimentu pod koju je potpalo Drnje kao satnija sa selima Sigetec, Hlebine i Drnje.⁸

Na rasinjskom vlastelinstvu kmetovi su živjeli sredinom 16. stoljeća samo u pet naselja: Rasinji, Đelekovcu, Cenkovcu, Zablatju, Selnici i Torčecu, ali usporedba pokazuje dosta velik broj imena u kontinuitetu i među obrtnicima nalazimo dosta starih prezimena. Od 17. stoljeća Đelekovec je vlasništvo raznih plemića a sredinom stoljeća pod rasinjsko vlastelinstvo spada pored Đelekovca i Ludbreg i Kuzminec te posjedi Veliki Bukovec i Martijanec gdje je živjelo dosta slobodnjaka. Važan datum u povijesti Đelekovca je 1660. godina kada grofica Ana Elizabeta Moscon, supruga grofa Herberta Auerpergera daje Đelekovcu atribut slobodne općine te je tu živjelo mnogo slobodnjaka što je stanovništvu ovog kraja među kojima je bilo i dosta osiromašenog kasnosrednjovjekovnog plemstva iz okolice dalo posebne karakteristike buntovnih podložnika.⁹ Tako su neki od njih bili nasilno pretvoreni u zavisne seljake (plemić Wlyak-Vuljak i Petrić).¹⁰ Slobodnjaci su većinom činili vojnu postrojbu vlastelinstva i nisu davali tlaku, a obaveze su im bile strogo utvrđene.

Od 24. veljače 1860. željeznička pruga Budimpešta - Maribor prolazi kroz Pragersko što utječe na Čakovec ali i na ludbreško područje čije se stanovništvo koristi tom prugom za izvoz i uvoz roba a to privlači i židovske trgovce. Pruga Varaždin - Zagreb sagrađena je tek krajem 1886. od dioničkog društva Čakovečko-zagrebačke željeznice koja je imala sjedište u Budimpešti a glavni graditelj bio je Židov Armin Schwartz što potvrđuje jake interes Židova za čitavo ovo područje. Dne 19. listopada 1890. puštena je u promet i pruga Čakovec - Lendava čime je Međimurje postalo prometno bolje vezano sa Europom nego sa hrvatskim zemljama od koje ga je dijelila brza Drava, dok su skele, mostovi a i rijeka Drava povezivale i dijelile ludbreško područje od Međimurja. Čakovečki kotar je već 1851. Imao 48 trgovaca i 332 obrtnika.¹¹ Međimurje je imalo nekoliko novčanih ustanova koje su imale svoje korisnike i na ludbreškom području. Već 1828. je u Donjoj Dubravi osnovana firma Ujlaki - Hirschler i sin, koja je 1883. sagrađila veliku pilanu s 400 zaposlenih koja je utjecala na razvoj drvne industrije na obje strane Drave.¹² Velike tvornice osnovane u Čakovcu židovskim kapitalom privlačile su i radništvo iz ludbreškog kotara. Zbog blizine Čakovca i Ludbrega veze Ludbrežana zaposlenih u Čakovcu nisu se prekidale.

Borba za zemlju i šumu oduvijek je obilježavala ovu regiju. Adamovićeve Regulsmentum dominiale iz 1774. točno utvrđuje obaveze kmetova prema Adamoviću koji je preko Judite Šaić došao u posjed Đelekovca.¹³ Iako nije očuvan u cijelosti ovaj propis ukazuje da su odnosi na posjedu bili detaljno

⁸ Hrvoje PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija*, Izdavačka kuća »Dr. Feletar«, Drnje, 2000, 80.

⁹ D. FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Općina Đelekovec. Povijesno-zemljopisna monografija*, Meridijani, izd. kuća Feletar, Đelekovec 2008., str. 99, 102, 107, 114, 116-117.

¹⁰ D.FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 118.

¹¹ Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec 2006, str. 219-220.

¹² Dragutin FELETAR, *Iz povijesti splavarstva na Dravi*, Izd. Meridijani, Donja Dubrava, 2019..

¹³ Ivan ERCEG, *Ivan Kapistran Adamović, javni djelatnik, veleposjednik i ekonomist*, Osijek 1996.,

regulirani. Rasinja postaje 1778. vlasništvo Baltazara Inkeya, tada velikog župana županije Zala. Na osnovi istraživanja može se zaključiti da je čitava prva polovica 19. stoljeća bila vrijeme kada su nezadovoljstvo i glad uzrokovali nemire i iza svakog tog pokreta krili su se slobodnjaci indoktrinirani idejama Francuske revolucije.

Đelekovčani su uspjeli izboriti 1767. posebni »statut« i svojega mjesnog suca, dobivši na taj način općinsku samoupravu. Tijekom pokreta 1848. stanovnici su podržavali Jelačićevu vojsku organizirajući posredstvom Vukotinovića opskrbu a onda i zbrinjavanje ranjenika, koji su onda otpremani u koprivničku ratnu bolnicu. Ruta Legrad - Đelekovec - Koprivnica imala je veliku ulogu u tom ratu. Najbolja zemlja je i nakon 1848. godine ostala u vlasništvu plemstva, da bi carskim patentom od 17. svibnja 1857. godine otpočeo proces segregacije, pa se slobodnjaci i bivši kmetovi bore za šume i pašnjake. Dodjela Međimurja Ugarskoj stavlja ludbreško područje u veliku kušnju, pa je i pokušaj otvaranja Drave za plovidbu ubrzo nakon bana Šokčevića propao a veće zbližavanje sa Kranjskom i Štajerskom nije bilo istosmjerno politički, pa je i proces modernizacije gospodarstva, osobito poljoprivrede zaostajao za susjednom Mađarskom i Slovenijom.¹⁴

Hrvatsko-Ugarska nagodba još je više otežala razvitak. A onda je financijski slom bečke Burze 1871. pogodio i veleposjede čiji su vlasnici veliki dio sredstava dobivenih za urbarijalnu zemlju uložili u bezvrijedne dionice i trebalo je mnogo umješnosti da se izbjegne potpuna propast veleposjeda. Neki su to uspjeli izbjeći dobrim gospodarenjem i primjenom moderne ekonomije kao Draškovići. Mirko Inkey II. vlasnik Rasinje zamijenio je 1831. majur Brunicu s Franjom Žomborom za Koprivnički Ivanec, te se tako Ivanec našao u okviru ludbreškog kotara, ali je dobro i dalje zbog otpora slobodnjaka i bivših kmetova tonulo.¹⁵ Iz vremena urbarijalne regulacije navedena imena podložnika rasinjskog vlastelinstva pa iz prezimena vidimo da su mnogi obrtnici iz tog područja preselili u Koprivnicu gdje su otvorili svoje obrte.¹⁶ Pokreti stanovništva mijenjali su lice ovog kraja i iako se samo mali dio ludbreškog područje nalazio do 1871. u okviru Vojne krajine mnogi imigranti a osobito slobodnjaci isticali su slobodnjačke ideje, a granični položaj između mađarskog i hrvatskog teritorija znatno je utjecao na političko i gospodarsko ponašanje stanovništva. Najviše bi podataka dalo istraživanje ostavštine obitelji Stratman Batthyani koja je bila orođena s ostalim plemstvom tog kraja, ali ova istraživanja nisu ni započeta onako kao bi trebalo.¹⁷

Od 1857. do 1880. nemamo nikakvih objavljenih statističkih podataka o kretanju stanovništva, osobito ne na nivou kotara u Hrvatskoj. Smatra se da su demografska kretanja za Hrvatsku od 1880. do 1890. bila nepovoljna, jer je porast Hrvata u tom desetljeću otprilike šest puta manji od porasta Mađara, četiri puta od porasta Nijemaca i za 2,4% ispod porasta Srba. To znači da useljavaju u Hrvatsku Mađari, Nijemci pa i Srbi, jer ban Khuen Héderváry. na brojna činovnička mjesta zapošljava srpske časnike koji su bili razvojačeni u procesu razvojačenja Vojne krajine. To je dakako pojačalo egzodus obrazovanih Hrvata u europske zemlje, gdje grade pruge i ceste, ali i u Bosnu i Hercegovinu gdje zauzimaju mnoga činovnička mjesta.¹⁸ To se je nastavilo i u slijedećem desetljeću i tek pred Prvi svjetski rat Hrvati sustižu rast spomenutih manjina, ali uglavnom na račun seljačkog a ne obrtničkog ili trgovačkog stanovništva.

Tek oko 1882. nakon što je razvojačenje zahvatilo čitavu Vojnu krajinu počeli su se voditi registri o obrtima i trgovcima a pratili su se i neki drugi faktori zahvaljujući poticaju Statističkog zemaljskog

¹⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ; Elizabeta WAGNER, Poticaj Štajerskog gospodarskog društva na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu. *Godišnjak njemačke zajednice -DG Jahrbuch*, vol. 20, Osijek 2013., str. 59-80

¹⁵ D. FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 149.

¹⁶ D. FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 151.

¹⁷ Prof. Igor Karaman upozorio je na tu ostavštinu, ali zbog postojećih državnih odnosa s Mađarskom a i tretiranja istraživanja plemstva u njegovo vrijeme nije bilo moguće provesti veća istraživanja.

¹⁸ Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata, Izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1995*, 123. Dobra današnja suradnja s obitelji Drašković iz Velikog Bukovca pruža novu nadu, a i istraživanja Iskre Iveljić o obitelji Rauch pokazuju da se o povijesti plemstva ludbreške Podravine može još mnogo toga istražiti i napisati.

ureda u Zagrebu, koji su potraživali izvještaje škole, socijalnih i upravnih ustanova. Kotar Ludreg je uglavnom sačuvao svoje registre.¹⁹

Znatne posjede imale su i crkvene župe. Ipak veleposjedi u ludbreškom kotaru nisu bili veliki ako se usporede s veleposjedima u Slavoniji, pa su upravo vlasnici tih posjeda u varaždinskoj županiji zapali u krizu koja je dovela u vrijeme provođenja agrarne reforme poslije Prvog svjetskog rata do potpune likvidacije tih posjeda, izuzev veleposjeda Drašković koji se je uspio prilagoditi novom vremenu upotrebom parnih strojeva i izgradnjom električne centrale, dobivši status uzornog gospodarstva koje je trebalo utjecati i na svoju okolicu. Neka naselja su nastala ali i nestala nakon što su posječene šume, koje su se počele intenzivno krčiti. U zadnjoj četvrtini 19. stoljeća plemstvo je još uvijek nastojalo šume iskorištavati u vlastitoj režiji, da bi poslije 1925. šume preuzele zemljišne zajednice koja su ih posjekle i novac podijelile članovima. Tako su šume plemićkog dobra Rasinja prodane Zemljišnoj zajednici u Rasinji i Đurđevačkoj imovnoj općini, te zajednici u Kutnjaku, Gorici, Imbriovcu, Ivančecu i privatnim licima.²⁰ Ovaj proces objašnjava odakle pojedincima kapital za osnivanje malih obrtničkih ili trgovačkih radnji. No izvor kapitala je često presušio pa su tako nestala i čitava sela, a potraga za novim izvorom zarade se nastavila u još snažnijem obliku zbog konkurencije iz Austrije i Mađarske te Slovenije. Zbog teškoća oko restrukturiranja uprave a uslijed izoliranosti kotara obrtništvo i trgovina na ovom području zaostaje i za koprivničkim i za križevačkim kotarom i po broju i po vrstama pa se živjelo skromno, a sve veće potrebe za robom nabavljale su se u Koprivnici, Varaždinu, Čakovcu, Legradu koji je pripadao Križevačkoj županiji i drugdje.

2. LUDBREŠKI KOTAR

Ludbreški kotar potpadao je u vrijeme sastava *Adresara* izvršenog 1890. na osnovi Zakona o uređenju županija od 1881. pod Varaždinsku županiju. Njegove granice su se mijenjale nakon što je ukinuta križevačka županija 1886. i spojena s Bjelovarskom županijom. Nije nikada pripadao pod Vojnu krajinu pa je na granici između vojne i civilne Hrvatske stanovništvo očuvalo u kontinuitetu neke stare običaje i način života. Feudalno doba je prestalo tek 1848. godine ali se je nekoliko plemićkih obitelji i dalje održavalo sve do agrarne reforme poslije Prvoga svjetskog rata imajući vlasništvo nad šumama i najplodnijom zemljom. To su Inkey, Rauch, Bachyany, Đurđevići, odnosno Draškovići. Draškovići su imali čak 15 majura. Broj sela i zaselaka bio je mnogo manji nego u susjednom koprivničkom kotaru, a središte veleposjeda se obično razvilo i u malu obrtničku oazu, gdje su kućna služinčad ali i slobodnjaci obavljali neke uslužne djelatnosti. Nakon ukinuća kmetstva trebalo je nešto poljoprivrednih i šumskih radnika i platiti, ali je prometna izoliranost a i nesklonost plemstva trgovini otežavala uključivanje u tržišnu privredu, jer je zemlja pripadala plemstvu koje je držalo služinčad i kasnije nadničare.

S porastom stanovništva u procesu tranzicije potrebe za obrtničkim uslugama i trgovačkom robom postaju sve veće, pa su male trgovine počeli otvarati Židovi, dok su potrebe stanovništva za obrtničkim uslugama udovoljavali ljudi vješti obrtu koji su često imali i malo poljoprivredno imanje. Otvaranje područja novim naseljenicima dovodi do velikog povećanja broja imigranata od kojih su mnogi obrtnici, jer se obrt mogao lagano otvoriti s malim investicijskim kapitalom. Ludreg je imao dosta trgovaca zahvaljujući naseljavanju Židova, a i razni obrtnici otvaraju male radnje. Slične karakteristike pokazuje i Rasinja s dva dvorca obitelji Inkeya, Bukovec Gornji i Donji gdje je bilo sjedište obitelji Drašković ali i Martijanec gdje je svoj posjed imala obitelj Rauch. U doba tiskanja *Adresara* 1890. još se osjeća umiješanost plemstva u gospodarstvo kroz rad pilana, mlinova i krčmi, ali je financijska kriza izazvana slomom dionica na bečkoj burzi 1871. i prestanak pogodovanja koje je plemstvo uživalo na osnovi svojih privilegija znatno utjecalo na gubitak njihove gospodarske moći. Ono nekoliko plemićkih obitelj

¹⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 18, fond Trgovačko-obrtničke komore, kutija 40.280-40.281. Hrvoje Petrić i Dragutin Feletar također su se bavili ovim područjem koje leži na granici sa Međimurjem, ali i Hrvatskim Zagorjem kao jednim od glavnih dijelova Banske Hrvatske ali i granicom prema Vojnoj krajini. Nažalost nije nam uspjelo potaknuti povjesničarku Štefaniju Popović da istraži Inkeyev veleposjed u Rasinji na način kako je to učinila za neke druge veleposjede u Hrvatskoj i Slavoniji.

²⁰ B. STOJSAVLJEVIĆ, *Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929.*, str. 98.

Slika 1. Panorama Ludbrega početkom 20. stoljeća – u prvom planu mlin na Bednji plemićke obitelji Bathyanj (Bačani)

pokušalo je zaustaviti svoju propast sudjelovanjem u vlasti, ali njihova privrženost Mađarima ubrzavala je njihovu propast. G. 1890. Martijanec još drži stariji brat Pavla Raucha Gejza pa u *Adresaru* takve radnje glase na njegovo ime. Pokušaj Pavla Raucha da se umiješa u vodstvo rada podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Ludbregu, koju je osnovao Drašković, pripada vremenu poslije 1896. i stoga izostavljamo akcije poduzete od Pavla Raucha na jačanju novog stočarstva i svinjogojstva te povećanju broja sajмова na što je svakako utjecala izgradnja novog željezničkog mosta na Dravi i uloga Drnja koje se sada moglo laganije približiti svjetskoj trgovini, odrazivši se i na Đelekovec i Torčec. Koprivnica tu ima nemalu ulogu.

Bilo bi dobro kada bi se 1890. mogli iskazati i obrtnici i trgovci Međimurja koji održavaju žive veze s ludbreškim područjem. No Međimurje je od 1860. do Badnjaka 1918. bilo u sastavu mađarske države, pa o tom području nema spomena u *Adresaru*. Ludbreško područje pripadalo je banskoj Hrvatskoj i bilo je jednako zanemareno kao i ostala Hrvatska.

Kotar Ludbreg sa svojim veleposjedima u Ludbregu, Martijancu i Bukovcu privukao je više povjensničara nego područje Vojne krajine, ali su to bili radovi drugačijeg tipa, vezani uglavnom za crkvenu i kulturnu povijest.²¹

U rimsko vrijeme Ludbreg je pod imenom Iovie (Iovia Botivo) bio važna utvrda na limesu. U srednjem vijeku Ludbreg ima značaj malog trgovišta i obrtničkog mjesta u koje su dolazili stanovnici šireg područja radi kupnje nekih proizvoda ili dogovora, a nikada kao obrambeno mjesto koju ulogu imaju koprivnička i đurđevačka utvrda. Radi toga morala se naći neka drug uloga mjesta, a to je bilo proštenje u čast krvi Isusove, jer se tu čuva relikvija te vrsti i župna crkva sv. Trojstva u kojoj se proštenje održava u rujnu nakon što utihnu hodočasnici u Mariju Bistricu. Papa Julije II. proglasio je ludbrešku relikviju autentičnom i tako je Ludbreg postao veliko hodočasničko mjesto zahvaljujući uglavnom ple-

²¹ Hrvoje PETRIĆ, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvog svjetskog rata, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997, str 42-54., H. PETRIĆ, Ludbreg i ludbreška Podravina u novom vijeku, *Podravski zbornik*, 22, Koprivnica 1999, str. 85-95. . M. WINTER, *Iz povijesti ludbreške Podravine* .

miću Tomi Seču.²² Radi toga uloga Ludbrega kao crkvenog prošteništa bila je vrlo važna i tu je od 14. stoljeća središte crkvene župe a i danas je tu veliko prošteništa.

Ludbreški kotar je sastavljen 1871. od dijela Varaždinske županije i dijela razvojačene Varaždinske vojne krajine, tj. Križevačke i Đurđevačke pukovnije, a danas mu se dijelovi nalaze u Varaždinskoj, Međimurskoj i Koprivničkoj županiji. To je područje imalo brojna naselja i majure. U dijelu koji je potpadao pod bansku Hrvatsku bili su brojni majuri plemstva koje je u drugoj polovici 19. stoljeća imalo znatnu ulogu u hrvatskoj povijesti. Danas su mnoga od tih naselja nestala, a Ludbreg nije nikada razvio takvu gravitaciju za susjedna naselja kao što su to imali Koprivnica, Križevci, Novigrad Podravski pa i Virje gdje su stanovali kapetani i gdje su djelovali neke ustanove Vojne krajine. Od njega su ceste išle samo prema Bukovcu i Donjoj Dubravi, kao i cesta prema Prelogu, dakle prema Međimurju koje je tada bilo upravno pod Mađarskom, postojala je i cesta prema Martijancu i Varaždinu te cesta koja je kraj Rasinje vodila u Koprivnicu. Do Križevaca se moglo doći samo zaobilazno, iako je potok Bednja prolazio kroz čitavo područje od Varaždinskih Toplica pa do Bukovca i Selnice, imajući veće značenje za vodenice od potoka Plitvica. U doba pisanja ovog rada ludbreški kotar je potpadao pod Varaždinsku županiju na što je utjecalo plemstvo koje je imalo svoje posjede u Bukovcu Malom, Rasinji, Martijancu, Đelekovcu, te je to područje imalo posve drugačiji odnos prema kulturno-historijskim i gospodarskim problemima nego susjedni koprivnički kotar koji je imao povijest slob. i kraljevskog grada i dijelom povijest Vojne krajine.²³ Ovako složen teritorij bio je nova tekovina koja se tek trebala razviti kao nova gospodarska cjelina uz uvažavanje prethodne pripadnosti feudalnoj Hrvatskoj.

Radi ovih podjela i rastrganosti teritorija, za što je posebno zaslužna rijeka Drava, kretanje stanovništva na ovom području je izvanredno živo u potrazi za radom i zaradom. Veliki kompleksi šuma u rukama veleposjednika usmjerile su krajem 19. stoljeća pažnju na sječu tih šuma, pa je bukovečko vlastelinstvo posjedovalo krajem 19. st. 1158 jutara šuma a krajem velike svjetske krize samo 783 jutara. Šume vlastelinstva Inkey u Rasinji bile su gotovo potpuno iskrčene radom Đurđevačke imovne općine.²⁴

Veleposjedi Rasinja, Ludbreg i Veliki Bukovec još nisu temeljito istraženi, iako to zaslužuju s obzirom na vlasnike koji su bili i utjecajni nosioci vlasti u 19. stoljeću.

Posebice ističem obitelj Drašković, koja je potjecala od glasovite obitelji Bužan iz Like. Prvi je u posjed Velikog Bukovca došao Karlo Drašković (1807.-1858) oženjen groficom Elizabetom Battyhany-Stratmann a imali su majure Mali Bukovec, Marindvor i Lizindvor. K njima je često zalazio grof Janko Drašković, Ilirac i autor glasovite Disertacije, pa su svakako ovdje promišljali i o gospodarstvu. Pod utjecajem Janka Karlo je prodao svoju kuću u Opatičkoj 20 u Zagrebu ilircima te je tako nastao Narodni dom koji je još i danas u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i gdje se održavaju koncerti i skupštine. Karlo Drašković imao je pet sinova a Veliki Bukovec je naslijedio Pavao II. (1846.-1890.). On je nastavio razvijati ideje svog oca, te je osnivač Gospodarskog društva u Ludbregu, koje je kasnije preseljeno od župnika Šavora u Koprivnicu. Njegova supruga bila je Marija Festetić čija je obitelj posjedovala veći dio Međimurja. Sin Dionizije naslijedio je imanje ali je umro već 1909., te će ga naslijediti Pavao III. (1884.-1959.) koji je posjed modernizirao i industrijalizirao te je tako jedini od zagorskih velikaša uspio zadržati veleposjed u međuratnom razdoblju. On je izbjegao 1945. u Austriju gdje je imao posjed u Güssingu, te je njegov sin dr. Karlo Drašković (Beč 1923.- koji je završio Visoku trgovačku školu u Beču preuzeo poslije 1995. dio velikobukovečkog posjeda i obiteljsku grobnicu u Križančiji ali su nastavili voditi svoja poduzeća u Austriji.²⁵ Rauchovi su ostali gotovo bez svega, a još manje sreće imala je obitelj Inkey koji su držali posjed u Rasinji. Najbolja zemlja im je oduzeta agrarnom reformom, a obitelj je morala iseliti iz dva dvorca te se tu smjestila škola.²⁶

²² Milivoj VODOPIJA, Ludbreška Sveta nedjelja, *Monografija Ludbreg, 141-143.*

²³ I. KARAMAN, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848-1914. *Monografija Ludbreg, str. 243-244; 251-255* R. VUK, *Ludbreška Podravina.*

²⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike Ludbrega, str. 275, bilj. 104.

²⁵ Vjekoslav HRUPEC, *Monografija bukovečkog kraja.*, Varaždin 1996, str. 65, 68.

²⁶ M. WINTER, *Iz povijesti Ludbrega i okolice.*

Kao nagradu za pomoć u spašavanju Monarhije 1848. i 1849. Hrvati su dobili ono isto što su Mađari dobili za kaznu. O hrvatskim zemljama raspravljalo se bez Hrvata uz suglasnost mađarona. Osim toga u prilikama kada Beč gubi teritorije i vodeću ulogu u Europi stari oblici gospodarstva bore se za svoje održanje, pa se teško usvajaju nove uredbe koja dolaze odozgo. Kao primjer navodim ukidanje cehova za što je trebalo nakon Jelačićevog propisa donijeti Zakon o obrtima 1871. i ponovno nakon sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe Zakon o obrtima iz 1884. pri čemu niti jedan taj zakon nije uvažavao posebnosti rada obrtnika i trgovaca u sjevernoj Hrvatskoj. Cehovi koji su bili proizvodne i prodajne jedinice bili su zabranjeni, a obrtne i šegrtske škole javljaju se tek poslije 1884. nakon što je postalo jasno da se mora pripomoći školovanju novog domaćeg obrtničkog kadra dok se kod trgovaca moralo voditi računa o kapitalu s kojim su se otvarale trgovine, pa bilježimo veći broj trgovina u malim naseljima koje tek nakon akumulacije potrebnog kapitala gravitiraju preseljenju u veća mjesta. U toj međufazi javljaju se stranci kao nositelji obrta i trgovine, koji često ne znaju jezik domaćeg stanovništva pa je njihov opstanak bio upitan, te su se onda godinama nastoji prilagoditi obrte i trgovine potrebama stanovništva. Najbolje su prolazili krčmari čije su krčme često bile vezane uz male trgovine, pa su to bila mjesta razmjene usluga i roba ali i informacija, odnosno mjesta gdje se akumulirao kapital koji je onda znatno utjecao na društvenu strukturu a osobito gospodarstvo.

U međuvremenu Hrvatska zbog njenog perifernog položaja u Habsburškoj monarhiji nije prva briga Beča i raznim podjelama teritorija u razne sisteme onemogućava se njezin cjeloviti gospodarski razvoj. Mjesta zabranjenih cehova zaposjedaju mali obrtnici iz raznih dijelova Monarhije, pa se struktura proizvođača počinje mijenjati, ali često ne na bolje. Zaštićeni izjednačavanjem imovinskog prava počeli su se u Hrvatsku intenzivno naseljavati i Židovi, što je podržavala i ugarska vlada, želeći se riješiti prevelikoga broja vrlo sposobnih i radinih Židova kako bi zadržala u užoj Ugarskoj dominantne položaje u gospodarstvu za Mađare. Židovi su donosili kapital i u znatnoj mjeri podigli svojim radom i vezama mnoge privredne grane, usmjerivši se osobito na trgovinu i industriju, te su prve veće tvornice zasnovane na iskorištavanju sirovina počele nicati uz Dravu pa i u Zagrebu koji se sve više razvija kao središte zemlje.²⁷ Pozivom na autonomiju ban Ivan Mažuranić od 1872. do 1880. objavio je niz uredbi kojima je regulirao odnose u upravi, sudstvu, školstvu, a osnovao je i Zemaljski statistički ured u Zagrebu, namijenivši mu posao evidencije svih elemenata važnih za cjelokupno društvo. Nažalost njegovom ostavkom 1880. mnoge uredbe bile su izmijenjene za vrijeme promađarskih banova što je omogućavala politička i upravna podređenost Hrvatske i Slavonije Ugarskoj koja je na sjevernu Hrvatsku gledala kao sastavni i nedjeljivi dio ugarske kraljevine pod krunom sv. Stjepana, pozivajući se na jedinstvo stvoreno još 1102. godine. Hrvatsko-Ugarskom nagodbom potpali su pod poslove centralnog ministarstva u Budimpešti trgovina, obrt, industrija i promet čime je znatno usporen razvoj gospodarstva u Hrvatskoj. Hrvatski političari su u bezbroj članaka i govora opisivali kako se koči privredni razvoj Hrvatske, ali su Mađari za dvadesetogodišnje uprave bana Khuena Héderváryja znali raznim načinima usporiti razvoj Hrvatske. Na ludbreškom području su se oslanjali na plemstvo koje je imalo koristi od svojih veza s ugarskim plemstvom, bečkim dvorom i mađarskim ministarstvima, premda manje nego plemstvo u Slavoniji i Srijemu, te Međimurju. No razvoj se nije mogao zaustaviti. Pridolskom stranih obrtnika i trgovaca na područje Hrvatske a osobito kroz školovanje nove ideje prodiru u sve pore društva, a preko željezničkih stanica u Čakovcu, Koprivnici i Križevcima dolaze svakodnevno i novine i ljudi s kapitalom. Ono što su prije mogli slobodnjaci sada mogu svi, tj. mogu se kretati u potrazi za boljim životom. Osim toga mnogi članovi kućnih zadruga dolaze do kapitala prodajom svoje zemlje, pa dolazi do okrupnjavanja veleposjeda i bogaćenja trgovaca, a pokušao je to i dio plemstva.²⁸

²⁷ I. KARAMAN. *Industrijalizacija građanske Hrvatske .1800 - 1941*, Zagreb 1991, I. KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb 2000, str. 192-238.

²⁸ *Viestnik Kraljevskog. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu*, Zagreb 1900, br. II, str. 22.. popis 1895 godine.

Slika 2. Zdanja dvorca – središta plemićkoga posjeda Bathyany-Strattman u Ludbregu

Međutim ovi su pokušaji plemstva zaustavljeni radikalnom agrarnom reformom poslije Prvog svjetskog rata. Stanovništvo gladno zemlje okomilo se na najbolju zemlju plemstva. Iako to nije relevantno za vrijeme kada je rađen *Adresar* navodim neke podatke.

Od posjeda Mirka Inkeya u Rasinji, odnosno njegovih nasljednika s površinom od 4660 jutara fakultativno je otkupljeno 1911 jutara obradive zemlje a 2575 jutara je prešlo u ruke kupaca ili mjesnih interesenata. Od posjeda Pavla Draškovića koji je imao 2780 jutara u Malom i Velikom Bukovcu fakultativno je otkupljeno oko 1400 jutara, a ekspropirano 242 jutara te je zemlju steklo 1341 osoba. Elizabeta Vučetić, kćerka baruna Pavla Raucha koji je umro 1934. imala je posjed u Martijancu od 2077 jutara, te je fakultativno otkupljeno 921 jutra a ekspropriarno 335 jutara čime je zemlju steklo 1323 osoba. Vladimiru Gjurgjeviću u Đelekovcu od 470. jutara fakultativno je otkupljeno 247 jutara koju zemlju je dobilo 379 interesenata.²⁹ Sticanjem velikog broja ljudi malih površina zemlje nije riješen ni agrarni ni socijalni problem. Posjedi su bili premali za racionalno gospodarenje, pa su mnogi prodali dobivenu zemlju i potražili poslove u drugim zanimanjima. Plemstvo je bilo očajno jer nisu imali od čega živjeti. Tako su Inkeyi počeli s prodajom dijela svoje zemlje dok još nije bila završena agrarna reforma.³⁰

Borba za zemlju i agrarna prenaseljenost obilježila je ovo područje. Traženje kruha izvan poljoprivrede bilo je otežano izlaskom stanovništva iz tranzicije. Naći posao bilo je vrlo teško. Određene mogućnosti otvarale su se samo u obrtu i uslužnim djelatnostima, odnosno u odlasku u mjesta gdje se gradilo i gdje se je podizala industrija zasnovana na prirodnim sirovinama kraja a to je bilo Međimurje, Koprivnica odnosno Austrija i Mađarska, te je emigracija već krajem 19. stoljeća na ovom području bila znatna.

²⁹ Hrvatski državni arhiv, (DAZ) fond agrarne reforme. Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma u Hrvatskoj 1918.-1941.*, dok. disertacija, Zagreb 1987., tablica 14.

³⁰ DAZ, Agrarni spisi, br. 61.

Demografski Hrvatska je bila izložena velikoj opasnosti prevelikim ulaskom stranaca koji su raspolagali znanjima potrebnima za modernizaciju a neki i kapitalom. No cijeli taj proces je prešao prekriveno jer popisi stanovništva, vršeni 1827/28. nisu uopće vodili računa o obrtima i trgovcima, a prvi građanski popis stanovništva iz 1851. nije u cijelosti nikada javno objavljen. Podatke o proizvodnim zanimanjima nije tražio ni moderni građanski popis iz 1857. kao što to vidimo iz monografije dr. Petra Korunića koji je godinama radio na tom popisu.³¹ Korunićeve tabele ostale su nažalost bez relevantnih zaključaka. Korunić nije ni objavio tabele iz vremena rada Zemaljskog statističkog ureda osnovanog 1870., ali je počeo objavljivati publikacije deset godina kasnije, pa poveznica o kretanju stanovništva između 1857. i 1890. još uvijek nije posve načinjena. Prema Koruniću nakon raspada feudalizma dolazi do velikih promjena u strukturi društva koje ukida stare propise i donosi nove, ali su se reforme provodile vrlo sporo a propisi su se često mijenjali. Otežanom i prilično kaotičnom prijelazu iz feudalizma i staleškog Sabora u građanski uz zadržavanje svih odluka caru, išli su na štetu malih naroda te su Beč i Pešta upravljali zemljom po svojem nahođenju. Usprkos velikog osobnog napora cara Franje Josipa koji je satima proučavao izvještaje s terena i molbe, mnogo toga je učinjeno krivo imajući za posljedicu rastuće nezadovoljstvo puka.

Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Osijeku su također osjećale potrebu evidentiranja obrtnika i trgovaca. No zbog podfinanciranja a i odricanja prava Hrvatskoj da sama rješava svoje gospodarske probleme sredstvima skupljenim na njenom teritoriju razlike između standarda u Austriji i Mađarskoj, i Hrvatskoj bile su sve veće. Izvještaji Imbre Ignjatijevića Tkalca, tajnika zagrebačke komore od 1861. upućeni nadležnim ministarstvima bili su neuspješni i doveli su do politike emigracije Tkalca.³² Tkalčeva dokumentacija je propala poslije Prvoga svjetskog rata nalogom predsjednika Komore Vladimira Arka, da se spisi unište, jer da je sve važno sačuvano u kazalima odnosno objavljenim edicijama.

Osobito su zanimljiva djela koja pripadaju historijskoj demografiji a koja proučavaju strukturu stanovništva. Iako ta demografija ne navodi obrtnike pa ni žensko stanovništvo kao posebnu kategoriju ipak se mnogo toga može zaključiti. Ratovi 1859. i 1866. ponukali su cara Franju Josipa da pola Habsburške monarhije dodijeli Mađarima u Budimpešti, kršeći na taj način Pragmatičku sankciju izu 1711. kojom su se Habsburzi obvezali na poštovanje hrvatske autonomije. Kroz godine Vojne uprave to se posve zaboravilo. Osim toga prve godine Hrvatsko-ugarske nagodbe, bile su podnošljive nego nakon pobune 1873. kada je mađarska uprava pokazala tendenciju potpune asimilacije Hrvatske u ugarski korpus.

Upravno administrativne promjene donosile su se bez suglasnosti hrvatskog sabora a vrlo mali postotak osoba koje su imale glasačko pravo odvojile su vlast od naroda. Česte promjene zakona kao što pokazuju zbornici zakona i naredaba ukazuju na neprilagođenost tih propisa potrebama naroda, ali je njihovo dugotrajno zadržavanje često provođeno silom, a na štetu malih ljudi. I *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta* iz 1890. pokazuje nezainteresiranost vodećih krugova za proizvodnu snagu kojom su raspolagali obrtnici i trgovci, jer *Adresar* ne daje nikakve podatke o radnoj snazi i investicijskom kapitalu obrtnika i trgovaca. Objavljeno je samo ime i prezime, struka, mjesto rada i nadležna pošta. Za proučavanje gospodarskog i socijalnog života privrednika upućeni smo i dalje na druge izvore a osobito na matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih.

Za razliku od kraja 19. stoljeća kada je kotar Ludbreg pripadao Varaždinskoj županiji, ustrojem od 1993. osnovana je Koprivničko-križevačka županija koja u svom sastavu ima i znatan dio nekadašnjeg ludbreškog kotara, i obuhvaća 11 općina među kojima Legrad, Đelekovec, Sokolovec, Rasinju, Koprivnički Bregi, Novigrad Podravski, Hlebine, Golu, Peteranec i Drnje. No 1890. ludbreški kotar je osim Ludbrega imao i upravne općine Bukovec Mali, Gjelekovec, Martijanec i Rasinju, sve mjesta gdje su postojali do 1918. veleposjedi čiji su vlasnici bili orijentirani na Varaždin, braneći sa zagorskim plemstvom zadnje ostatke feudalnog sustava. Ludbreški kotar je nekoć obuhvaćao i Botovo i Torčec koji danas pripadaju Drnjanskoj općini dakle koprivničkom kotaru, a to pokazuje da su mnogi obrtnici i

³¹ Petar KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750.-1857.godine, Zagreb 2009., sv.. 1, str. 13 i 17.*

³² Imbro Ignjatijević TKALAC, *Izvještaji tajnika Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu .. Zagreb, 19.....*

trgovci ludbreškog kotara za nadležnu poštu iskazivali Drnje, zbog njegovog položaja na glavnoj pruzi Budimpešta - Rijeka. Veza s Drnjem - Koprivnicom, Zagrebom, Rijekom na Jadranu bila je presudna i za gospodarski razvoj ludbreškog područja, koje je na taj način barem preko ljudi bilo na vjetrometini kretanja između Međimurja, Slovenije, Hrvatskog Zagorja, Križevačkog prigorja i koprivničke Podravine. Sudeći prema drnjanskoj crkvi i župi Drnje s čudotvornim kipom Majke Božje ovoj je crkvenoj župi bila namijenjena mnogo veća uloga nego što ju danas ima, što znači da je došlo do devastacije prostora a ova sudbina graničnih područja zahvatila je u velikoj mjeri i ostale prostore sjeverne Hrvatske uz Dravu.

Tablica 1. Upravna struktura ludbreškog kotara 1903. godine*

Trgovište ili upravna općina	km	Stanovnika	Prebivališta					Ukupno
			Grad	Trgovišta	Sela	Majura	Zaselaka	
Ludbreg	123	11041	-	1	23	2	2	28
Bukovec Mali	67	6135			10	3	2	15
Gjelekovec	72	7120			10	4	1	15
Martijanec	54	4596			11	1	-	12
Rasinja	97	7008			18	5	10	33
Ukupno	413	35900			72	15	15	103

* Političko i sudbeno razdjeljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju 1. travnja 1903., Zagreb 1903, str. XII-XIII.

Ludbreg je kao mjesto i sjedište kotara i veleposjeda imao najviše stanovnika od svih općina. U okolici je bilo 23 sela i dva majura, pa je očito Ludbreg kao općina i kao prošteništa bilo najznačajnije obrtničko mjesto i trgovište.

3. OBRTNICI U TRGOVIŠTU LUDBREG

Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj 1890. godini (Zagreb, 1891.) sastavili su po službenim izvorima Gjuro Justus i Ljudevit Stromayer, službenici Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Vrijeme sastavljanja i objavljivanja upućuje da je Adresar rađen kako bi bio prezentiran na Milenijskoj izložbi u Zagrebu 1891. a onda vjerojatno i u Budimpešti s dokazom da je Hrvatska relativno bogata obrtnicima i trgovcima i da protivnici bana Khuena Hedérváryja krivo informiraju javnost o stvarnoj strukturi hrvatskog izvanpoljoprivrednog gospodarstva. Oskudnost podataka u *Adresaru* pokazuje da su tvorcima tog informatora ipak nešto krili. Naime osim struke, imena i prezimena, mjesta radnje i pošte kojom se obrtnici i trgovci koriste nisu navedeni podaci o materijalnoj snazi i investicijskom kapitalu, pa je i mogućnost zaključivanja o stanju obrtništva i trgovine vrlo smanjena. Iako službeno nije bilo nametanja mađarskog jezika kao službenog na području *Adresara*, mnoga imena i prezimena upućuju na zaključak snažne mađarizacije, odnosno slabljenja hrvatskog identiteta u korist globalizacije.

Nema nikakve sumnje da su obrtnici podizali standard stanovništva u krajevima koji su izašli iz feudalizma i gdje je građanstvo a osobito seljaštvo imalo sve znatniju ulogu. Ludbreški kotar nije u tome bio izuzetak, ali je prometna izoliranost bez željeznice do 1937., a i agrarna reforma koja je uništila sve veleposjede osim Draškovićevog u Velikom Bukovcu utjecala na cjelokupni privredni razvoj, pa i na obrtništvo. Do 1918. na području dijela ludbreškog kotara zadržali su se i veleposjednici Draškovići, Rauchovi, Inkeyi, Gjurgjevići, jer ovaj kraj nije nikada bio okupiran od Osmanlija, pa se tu može pratiti kontinuitet života od srednjeg vijeka do Prvog svjetskog rata a u sklopu Varaždinske županije. No granice nisu bile baš čvrste i često su se mijenjale, pa to vidimo i iz ovog rada gdje se obrtnici služe poštama drugih kotareva kao na pr. s onom u Drnju a neki i onom u Koprivnici.

Na području ludbreškog kotara veleposjednici su bili nositelji gospodarskog napretka i programa. Članovi Gospodarskog društva, primali su *Gospodarski list* preko kojeg su Bogoslav Šulek i drugi

autori davali mnoge savjete i seljacima i obrtnicima kako da vode svoja gospodarstva kako bi došli do blagostanja.³³ Tome je pridonijela dobra pismenost i mnoge pučke škole.

Mađarska obitelj Batthyani - Stratmann držala je veleposjed Ludbreg od 17. stoljeća pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata, pa je 1941. pod agrarnu reformu došao posjed koji je imao 5949 jutara i od kojeg je fakultativnim otkupom otkupljeno oko 2500 jutara a ekspropirano je 1204 jutara šumskog zemljišta.

Agrarna prenaseljenost aktivirala je otvaranje obrta u Ludbregu. No razvoj obrta i trgovine u Ludbregu kočio je i veleposjed, koji je držao zemljišta između Batthyanijevih zgrada i državne ceste Varaždin - Koprivnica.³⁴ Ne mogavši dobiti mjesto za gradnju radionica u središtu Ludbrega, obrtnici su otvarali svoje radnje u okolici to jest u mjestima Selnik, Hrastovsko, Struga, Bolfan, Sigetec itd. U potrazi za zaradom radna snaga je često migrirala pa je i stalnost obrtničkih zanimanja bila mala.

Treba navesti da su podaci u *Adresaru* poprilično krnji, a osim toga iskazuju se posebno krčmari, gostioničari i ugostitelji kao i postolari, čizmari, opančari iako se radi o istoj odnosno sličnoj vrsti obrtnika. Ovu strukturu zadržala je Trgovačko-obrtnička komora i u prvoj polovici 20 stoljeća.

Tabela 2. Obrtnici u trgovištu Ludbreg te broj obrtnika u Ludbregu i kotaru 1890. godine*

Obrt	Ime	Broj obrtnika		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Bačvari	Denk Dragutin, Hrnčić Franjo	2	2	4
Bravari	Krleža Šandor, Ujlaki Gjuro	2	-	2
Brijači	Kanovnik Franjo	1	1	2
Čizmari	Crnković Imbro, Mesarić Jakob, Zabavnik Martin	3	4	7
Dimnjačari	Senk Vilim	1	-	1
Gostioničari	<u>Novosel Terezija, Schlesinger Josipa</u>	2	-	2
Kavanari	<u>Schlesinger Josipa</u>	1	-	1
Klesari	-	-	1	1
Klobučari	Bogović Gjuro, Kos Ivan, Tašler Lovro	3	1	4
Kolari	Madjarić Petar, Rohtek Izidor	2	22	24
Kovači	Drvar Blaž, Petković Imbro, Verzel Josip	3	55	58
Kožari	Panić Martin, Benčić Martin	2	1	3
Krčmari	Hugman Antun, Klauser Dragutin, Kranjčec Ivan, Milhofer Franjo, Potočki Antun, Szekeli Gejza, Scheyer Vilim	7	60	67
Krojači	Ambrozić Mirko, Labaš Ivan, Vidović Franjo	3	-	3
Ljekarnici	Kon Josip	1	-	1
Lončari	-	-	1	1
Medičari i voštari	Kerstner Gjuro	1	-	1
Mesari	Bartulić Ferdo, Lauš Adam, Pintarić Franjo, Pajtaš Šandor, Šalvari Ivan	5	15	20
Mlinari	Kuček Mato, Kumić Stevo, Levačić Andro, Markač Josip, Milek Andro, Mrazek Mato, Pintar Stefan, Puškaš Ivo, Rušak Andro, Sabolić Stefan, Schweitzer Dragutin, Sinko Štefan, Slamić Blaž, Šklebar Bolto, Vrabčević Florian, Vrapčević Ivan	16	61	77
Opančari	-	-	2	2
Pekari	Fizir Franjo, Koder Franjo, Petak Vilim, Stančir Marko	4	1	5

³³ Tomislav MARKUS, *Bogoslav Šulek (1716.-1895./i njegovo doba, izd. Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, (ur. Stjepan Matković), Zagreb, 2008, str. 22 i 119* Šulek je zbog naglušnosti samo kroz pisanje sudjelovao u gospodarskom i političkom životu Hrvatske. Šulek je u vrijeme Schmetlinhovog ministriovanja pripadao Narodno liberalnoj stranci u kojoj je bio i Matija Mrazović koji je utjecao na prilike u Križevcima.

³⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Gospodarski razvoj Ludbrega, monografija Ludbreg, n. dj. 1984.*

Obrt	Ime	Broj obrtnika		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Poduzetnici i zakupnici	Horvatić Grga	1	1	2
Postolari	-	-	24	24
Stolari	Bonjhadi Marija, Bukron Luka, Hadjar Franjo, Oršanski Ignac, Vašvari Franjo	5	13	18
Tesari	-	-	1	1
Tkalci	-	-	2	2
Tokari	-	-	2	2
Urari	Gorenc Franjo	1	-	1
Užari	Hagman Antun	1	-	1
Zidari	-	-	5	5

* Gjuró JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891, str.49-210* Obrtnice podcrtane.

Iz tablica 2. i 3. možemo izvući više zaključaka. Broj obrtnika u Ludbregu je mnogo manji nego u Koprivnici ili Križevcima a i struktura je mnogo skromnija. Obrtnici su većinom domaći ljudi. Zbog već istaknutih razloga ne iznenađuje da je u trgovištu Ludbreg bilo samo 67 obrtnika i obrtnica a u kotaru 194, dakle ukupno 261. Šezdeset krčmara u kotaru, a samo 7 u Ludbregu pokazuje da su Bathyaniji sa svojim osobljem i dvorcem okupirali središte Ludbrega pa nije tu bilo mjesta za druge obrtničke radnje, dakle nema glavnog trga izuzev prostora koji se razvija oko crkve. Nedostatak takvog prostora dugo je kočio djelovanje obrtnika u Ludbregu i tek poslije Prvoga svjetskog rata, kada je odmah nakon proglašenja agrarne reforme oduzeto veleposjedu zemljište između Bathyanijevih zgrada i državne ceste Ludbreg - Varaždin tu nastaje obrtnički i trgovački blok.³⁵

Obrtom se bave u trgovištu svega dvije žene i to Terezija Novosel i Josipa Schlesinger, obje kao gostioničarke, a ova zadnja je držala i kavanu. Drugih vrsta obrtnica u trgovištu nije uopće bilo. Pokušaj infiltracije plemstva u proizvodnju je započeo ali nije dovršen zbog prilika koje su onemogućavale plemstvu da investira svoja sredstva u sigurne poslove. Ipak Geza Rauch je držao mlin u Hrastovljanu i Martijancu, dok je mesnicu u Rasinji držalo vlastelinstvo Inkey, prodajući vjerojatno i ribe iz ribnjaka. U Slanju u tom vremenu još nije otvoren pogon za preradu drva.

U skromnoj strukturi obrtnika u Ludbregu uočavamo veći broj postolara, mlinara i stolara. Gotovo sve drugo je stanovništvo obavljalo samo u kućnoj radinosti.

Iz tabele 3. u slijedećem poglavlju vidimo da je u kotaru bilo nekoliko obrtničkih struka kojih nije bilo u Ludbregu, te su očito ti obrtnici iz malih mjesta dolazili u Ludbreg. Takovi su na pr. zidari. Daka-ko da su žene radile u radnjama obrtnika i da su vodile domaćinstvo i održavale u redu obitelj, te su doprinosile radu obrtnika na isti način kao i u vrijeme cehova, koji su 1871. zabranjeni. Međutim posve je očito da su se činovnici pa i veleposjednici opskrbljivali obrtnim proizvodima u Varaždinu, Koprivnici, Donjoj Dubravi i Čakovcu, a plemstvo i u Zagrebu. Zapaža se i mali interes stranaca za obrtovanje u trgovištu Ludbreg, što je vjerojatno povezano sa slabom kupovnom moći stanovništva.

Iz tablice 2. vidimo da je u trgovištu Ludbreg radilo 63 obrtnika i 3 obrtnice, što je malo u odnosu na većinu drugih kotareva čija su središta bila i mjesto rada većine ili barem polovice obrtnika u kotaru. Isto tako mora se zapaziti da su neke ludbreške obrtničke obitelji iz 1891. djelovale kontinuirano kroz dulje vrijeme, pa tako spominjemo medičara Kerstnera koji je postao glavni ugostitelj u Ludbregu, a sin mu dao veliki prilog kulturnoj povijesti ovog kraja, a ne treba zaboraviti ni obitelj Fizir zbog povijesti aeroplana. Mnoga prezimena nalazimo kasnije u Koprivici, čime je potvrđena gravitaciona moć Koprivnice kao najvažnijeg trgovačko, uslužnog a i kulturnog centra Podravine.

³⁵ M KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike Ludbrega, Monografija Ludbreg, Zagreb - Ludbreg, 1984.*

4. OBRITNICI U LUDBREŠKOM KOTARU BEZ TRGOVIŠTA LUDBREG 1890. GODINE

Na tablicu 2. nadovezuje se tablica broj 3., koja navodi imena obrtnika u ludbreškom kotaru ali bez trgovišta Ludbreg. Zaključak je već donesen u prethodnom poglavlju pa ga ovdje ne ponavljamo. Svakako je zanimljivo da je obrtništvo bilo aktivnije izvan centralnog mjesta svojeg kotara i glavne općine, za što je svakako odgovorno plemstvo koje je zadržavanjem feudalnog sustava u znatnoj mjeri kočilo razvoj građanstva i njegovu ulogu u modernizaciji.

Tablica 3. Popis obrtnika u ludbreškom kotaru bez trgovišta Ludbreg 1890. godine*

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
Bačvari	Čukovec	Ludbreg	Gruver Miroslav
	Rasinja	Rasinja	Pintarić Tomo
Brijači	Slanje	Ludbreg	Kanovnik Franjo
Čizmari	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Mrzljak Ivan
	Hrastovsko	Ludbreg	Hrastić Jakob
	Luka	Ludbreg	Zlatac Imbro
	Sigetec - Ludbreg	Ludbreg	Horvat Gjuro
Klesari	Slanje	Ludbreg	Paskotini Natale
Klobučari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Ključarić Mato
Kolari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Bahun Ferko, Krancelbinder Mato
	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Sović Lacko
	Čukovec	Ludbreg	Kedjemet Ferdo, Španiel Ivo
	Gjelekovec	Drnje	Kaduar Mio, Željeznak Blaž, Željeznak Stefo
	Hrastovljan	Ludbreg	Oršanski Franjo
	Koledinec	Rasinja	Kovač Vinko
	Martijanec Dolnji	Ludbreg	Urban Franjo
	Molve	Rasinja	Kedjurečan Mio, Stanki Gjuro
	Rasinja	Rasinja	Pakuza Franjo, Trop Antun
	Selnik - Ludbreg	Ludbreg	Klemen Ivan
	Sesvete	Ludbreg	Požgaj Štef
	Sigetec	-	Juriiša Ivan, Šemper Pavo
	Torčec-Gjelekovec	Drnje	Kosnica Imbro, Kovačević Martin, Szsić Joso
	Kovači	Bolfan	Ludbreg
Botovo		Drnje	Dombaj Mato
Bukovec Mali		Bukovec Mali	Balaško Ivan, Bračko Stjepan, Hercog Josip
Čukovec		Ludbreg	Vitanović Vaso
Duga Rieka		Ludbreg	Kolonić Mio
Gjelekovec		Drnje	Cmrok Tomo, Gažić Josip, Vuljak Imbro, Vuljak Tomo
Gorica Rasinja		Rasinja	Andrašec Blaž, Mlinarić Josip
Hrastovljan		Ludbreg	Mihalić Ivan, Vuk Valent
Imbriovec-Gjelekovec		Legrad	Majstan Josip
Ivanec-Gjelekovec		Ludbreg	Žnidar Marko
Kunovec		Rasinja	Jambrošić Gjuro, Sučić Ivan, Vinković G.
Kutnjak		Bukovec Mali	Varga Stjepan
Kuzminec		Rasinja	Rafaj Ivan, Sedjeg Imbro
Molve		Rasinja	Šelek Mijo, Gregurić Marko, Miloš Ivan, Placek Tomo

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Novo Selo	Bukovac Mali	Hlebar Tomo
	Rasinja	Rasinja	Horvat Pavao, Jakupanec Nikola, Kožmendi Antun
	Selnik	Ludbreg	Golobar Gjuro
	Sesvete	Ludbreg	Potočnjak Imbro
	Slanje	Ludbreg	Golubić Ivo, Kraijer Mato
	Subotica	Rasinja	Haban Andro
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Benak Stefo, Namjesnik Ivo
	Torčec	Drnje	Štarić Ivo
Kožari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Sančić Tomo
Krčmari	Botovo	Drnje	Kratohvil Ivan, Lang Viktor, Lukman Antun
	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Hirschl Vilim
	Čanjevo	Rieka Gornja	Lacković Luka, Zidarić Janko
	Čukovec	Ludbreg	Grand Jakob, Lauš Adam
	Gjelekovec	Drnje	Horvat Luka
	Gorica - Rasinja	Rasinja	Hero Josip
	Hrastovljan	Ludbreg	Cohen Ante, Čeh Josip, Krolec Franjo
	Hrastovsko	Ludbreg	Cerovac Florijan, <u>Skupnjak Magda</u> ,
	Hrženica	Ludbreg	Canaki Antro
	Imbrijovec-Gjelekovec	Legrad (Ugarska)	Fischer David
	Ivanec - Gjelekovec	Koprivnica	Matica Mato, Rosenberg Mavro
	Karlovec	Ludbreg	<u>Harlinger Tereza</u> , Lukman Ivan
	Koledinac	Rasinja	Šteiner Vilim
	Križovljan - Martijanec	Ludbreg	Vincecki Antun, Goldberger Josip
	Kunovec	Rasinja	Kreutzer Samuel
	Kutnjak	Bukovec Mali	Berla Imbro, Polak Žiga
	Kuzminec - Rasinja	Rasinja	Brlić Tomo
	Lunjkovec	Bukovec Mali	Fajtović Stjepan
	Martijanec Dol	Ludbreg	Samek Josip, Schreiber Emanuel
	Mučna Mala	Sokolovac	Janić Rade
	Otok	Bukovec Mali	Feigelstock Alois, Fischer Mavro, Ljubljen Franjo, Nagy Lajoš, Vugrač Anton, Žagar Ivan
	Poganac Veliki	Rasinja	Luka Tomo
	Prkos - Rasinja	Rasinja	Janes Antun, Špiranec Stjepan, Zoretić Glišo
	Rasinja	Rasinja	Herzer Makso, Milhofer Martin
	Rieka Duga	Ludbreg	Grubić Pero
	Selnica	Bukovec Mali	Fijan Josip, Habajec Imbro, Hoić Janko, Kamenar Janko, Weiss Gustav
	Selnik - Ludbreg	Ludbreg	Böhm Josip , <u>Seičer Kata</u>
	Sigetec-Ludbreg	Ludbreg	Grabarić Valent
	Slanje	Ludbreg	Glitzman Vaclav
	Slokovec	Ludbreg	Fischer Jakob, Taller Drago
	Struga - Ludbreg	Ludbreg	Šulhof Jakob
	Sveti Gjurgj	Ludbreg	Lukman Ivan
	Sveti Petar - Bukovec Mali	Bukovec Mali	Weinrebe Lavoslav

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Torčec - Gjelekovec	Drnje	Ivko Adolf
Lončari	Hrastovsko	Ludbreg	Obran Štefo
Mesari	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Lauš Samuel
	Gjelekovec	Drnje	Šalamun Martin
	Križovljan-Martijanec	Ludbreg	Hirschl I.
	Kunovec	Rasinja	Kreutzer Samuel
	Martijanec Dolnji	Ludbreg	Samek Josip
	Rasinja	Rasinja	Hercer Makso, Löbl Šandor. Vlastelinstvo Rasinja
	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Hikl Petar
	Slanje	Ludbreg	Glitzman Vaclav, Pajtaš Šandor
	Slokovec	Ludbreg	Weiss Gustav
	Sveti Petar	Orehovec	Kovačić Aleksa
	Visoko	Rieka Gornja	Goldberger Mavro, Tomac Stjepan
	Vojnovac- Sv Petar	Sv. Petar Orehovec	Sokač Imbro
Mlinari	Bočkovec	Sv.Petar Orehovec	Petrić Jakob
	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Čukec Grga, Golec Filip, Golec R., Ipša Martin, Vincek Josip
	Bukovec Veliki	Bukovec Mali	Hirschl Vilim, Pintar Josip
	Fodrovec	Sv. Petar Orehovec	Sodić Ivan
	Gjelekovec	Drnje	Androlić Valent, Doleneć Pavao, Harmadi Gjuro, Salamon Franjo, Samoščanec Stjepan
	Gorica-Rasinja	Rasinja	Klameš Josip
	Hrastovljan	Ludbreg	Rauch bar. Gejza
	Hrženica	Ludbreg	Borko Ivan, Horvat Ivan, Kramarić Andro, Sabol Franjo
	Ivanec - Gjelekovec	Koprivnica	Mugar Gjuro
	Kamešnica	Sv. Petar Orehovac	Bartolović Josip, Jambrek Mio, Martinčić Imbro
	Kapela - Bukovec Mali	Bukovec mali	Toplak Ante
	Karovec	Ludbreg	Bombeg Franjo, Sever Bolto, Hladnić Imbro
	Koledinec	Rasinja	Kotan Valent, Nikles Dragutin
	Komarnica	Ludbreg	Kuntek Gjuro, Soš Gjuro, Schweitzer Karlo
	Kunovec - Rasinja	Rasinja	Edišar Jula, Podmajec Gjuro
	Martijanec dolnji	Ludbreg	Rauch bar. Gejza
	Novo Selo	Bukovec mali	Crnčić Tomo
	Otok	Bukovec mali	Tkalčević Mato
	Poganec Veliki	Rasinja	Dulikravić Gajo, Dömeterfi Franjo, Fajtović Adam, Fajtović Dmitar, Fajtović Josip, Finko Josip, Pavlović Tomo, Prešinjak J., Mlinarić Janko - Ostoić. Ostoić Jovo, Ostojić Lazo
	Prkos - Rasinja	Ludbreg	Janković Tomo
	Rasinja	Rasinja	Paller Josip
	Rieka gornja	Rieka gornja	Bats Antun, Greiner Alois
	Selnica	Bukovec mali	Kralj Josip, Salamon Imbro
	Struga - Ludbreg	Ludbreg	Bešenić Franjo, Horvat Imbro
	Sveti Gjurgj	Ludbreg	Merle Mara

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Torčec - Gjelekovec	Drnje	Lakuš Ivo, Vukovec Karlo, Vukovec Dragutin
Opančari	Kunovec	Rasinja	Šajković Adam
	Mučna mala	Sokolovac	Duda Franjo
Pekari	Bukovec mali	Bukovec mali	Potec Mio
Poduzetnici	Čukovec	Ludbreg	Lončarić Vinko
	Selnik-Ludbreg	Ludbreg	Korotaj Blaž
	Sigetec-Ludbreg	Ludbreg	Matiač Grga, Špoljarić Mijo
Postolari	Botovo	Drnje	Novak Mijo
	Bukovec mali	Bukovec mali	Breški Antun, Habek Mio, Juščić Ladislav, Počuća Kosta
	Bukovac veliki	Bukovac veliki	Tencelj Mato
	Čukovec	Ludbreg	Pavetić Stefan
	Gjelekovec	Gjelekovec	Golubić Niko, Kedmenec Andro, Maltarić Andro, Šiipek Viktor
	Gorica	Rasinja	Majnić Josip
	Hrastovsko	Ludbreg	Kovačić Vinko
	Hrženica	Ludbreg	Ujlaki Karlo
	Rasinja	Rasinja	Maruševac Gjuro, Rumić Imbro - Filip, Vodopija Blaž, Žinar Franjo, Žinar Antun
	Rieka gornja	Rieka gornja	Alekšek Aleks, Krofl Antun
	Selnik	Ludbreg	Moravec Dragutin
	Struga	Ludbreg	Gomar Vinko
	Sveti Gjurjg	Ludbreg	Stančir Imbro
Stolari	Bukovec mali	Bukovec mali	Fleischhaker Dragutin, Nemeč Gjuro
	Gjelekovec	Drnje	Sabol Blaž, Senčar Mihalec Tomo
	Gorica - Rasinja	Rasinja	Ivančeša Josip, Zvonarek Gjuro
	Kunovec - Rasinja	Rasinja	Kralj Gjuro
	Molve	Rasinja	Balogović Mato, Kuček Petar
	Novo selo - Bukovec mali	Bukovec mali	Ivančić Nikola
	Prkos - Rasinja	Rasinja	Penel Alois
	Rasinja	Rasinja	Kelemen Franjo, Viravec Franjo
Tesari	Martijanec	Ludbreg	Gallaner Franjo
Tkalci	Bukovec mali	Bukovec mali	Orehovec Lovro, Puhaš Franjo
Tokari	Rasinja	Rasinja	Perger Josip
	Slokovec	Ludbreg	Capan Ivan
Zakupnici	Martijanec donji	Ludbreg	Schreiber E.
Zidari	Bukovec veliki	Bukovec veliki	Lakuš Antun
	Čukovec	Ludbreg	Šefi Franjo, Turković Andro
	Hrastovljan	Ludbreg	Vinteruth Antun

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 49-211

U tablici 3. iskazani su i neki obrtnici koji su imali radnje na području koprivničkog kotara. Naime život je usko povezivao Koprivnicu ne samo s križevačkom i đurđevačkom pukovnijom već i sa građanskom Hrvatskom na širem području, a agrarno prenaseljeni kotar Ludbreg, s nepovoljnom vlasničkom strukturom i s malo kapitala, bio je pogodan teren za obavljanje obrtničkih poslova obrtnika koji

Slika 3. Ludbreška ulica početkom 20. stoljeća – tu se nalazi i rodna kuća avijatičara Viktora Fizira

su otvorili radnje u Koprivnici ili koprivničkom kotaru. Ludbreški kotar bio je većim dijelom u vlasništvu plemstva i ti su posjedi trajali dugo vremena pa su obitelji Batthyani u Ludbregu, Rauchovi u Martijancu, Inkeyi u Rasinji, Draškovići u Malom i Velikom Bukovcu, Đurkovići i drugi u Gjelekovcu na svojim posjedima proizvodili sve što im je trebalo, a kupnje su obavljali u Koprivnici, Varaždinu, Legradu, Donjoj Dubravi ili u Mađarskoj. Nemogućnost razvoja obrta ukazuje i malobrojnost poštanskih ureda, koji uglavnom rade u mjestima gdje je živjelo plemstvo, tj. u Ludbregu u Bukovcu Malom i Bukovcu Velikom, te Rasinji a da mnoge usluge za ludbreško područje vrši poštanski ured u Drnju.³⁶ Prave i redovite pošte za čitav kotar obavlja samo pošta u Ludbregu što ukazuje da je kotar bio slabo povezan sa svijetom, što je također bio snažan faktor iseljavanja. No kao i drugdje ovdje su se zbog graničnog položaja ispreplitali raznoliki utjecaji, koji su utjecali na kasniju protomodernizaciju odnosno gospodarski razvoj. Dok je stanovništvo imalo problema s nabavom ogrjeva, veleposjedi su raspolagali s velikim površinama pod šumama, te su upravo krčenjem tih šuma dolazili do sve potrebnijeg novca koristeći većinom usluge velikog trgovca drvom Hirschlera iz Donje Dubrave.

Začuđuje mali broj obrtničkih struka u kotaru i kroz to se vidi siromaštvo naroda. Radili su samo obrtnici koji su bili potrebni za svakodnevni život. Obrtnici koji rade obuću, mlinari u vodenicama, stolari i krčmari najbrojniji su i ima ih u gotovo svakom mjestu. Disperzija obrtnika je nevjerojatna i pokazuje da su i mala mjesta imala nekoliko obrtnika a neka su bila i pravi obrtnički centri obavljajući, zahvaljujući jeftinoći svog rada, vjerojatno i poslove za šire područje. Kao dokaz toga navodim da je u Rasinji bilo 17 obrtnika, Kunovcu 9, Gjelekovcu 11. Činjenica je da je Malom Bukovcu živjelo 18 obrtnika a u Velikom Bukovcu 8 i da su ta mjesta pripadala veleposjedu obitelji Drašković čije grane su imale više posjeda u Hrvatskom Zagorju pa je za pretpostaviti da su obrtnici nudili svoje usluge i izvan mjesta svojeg stanovanja, često uz posredovanje uprave veleposjeda.³⁷ U Slanju je u vrijeme sastave *Adresara* radilo samo 7 obrtnika jer još nije bilo osnovan tvornički kompleks za preradu drva. Na nekadašnju razvijenu djelatnost kolara, stolara, tesara, kovača ukazuju ne samo nazivi mjesta kao

³⁶ H, PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija*, Drnje. 2000.

³⁷ V. HRUPEC, *Monografija Velikobukovačko vlastelinstvo*.

Slika 4. Krave na paši uz Bednju kod Ludbrega, u pozadini dvorac Bathany-Strattman

što su Hrastovljan, Hrastovsko, Bukovec, Struga već i da je kraj imao mnogo spretnih obrtnika koji su znali izrađivati kola i predmete od drveta i željeza, pa je lagano bilo te obrtnike preusmjeriti na industrijsku proizvodnju prerade drva ili izrade čavala koje tvornice su osnovane u Čakovcu i na Danici u Koprivnici. No najbolje šume u Hrastovskom i na području Bukovca i drugdje već su posječene.

Nažalost u postojećim monografijama za ludbreško područje nemamo mnogo članaka koji bi se bavili obrtom kao što to imamo za Torčec, gdje je u svom radu o gospodarstvu Andrija Kovač detaljno opisao i obrtništvo na temelju sjećanja ljudi ali i očuvanih dokumenata, što je moguće i vidjeti na osnovu materijala u zavičajnoj zbirci Torčeca za koju je najzaslužniji Ivan Zvijerac.³⁸ No ni on kao ni Hrvoje Petrić za Drnje nemaju mnogo podataka o obrtništvu u desetljeću prije 1900., jer takvi podaci nisu objavljeni osim ponešto od Zemaljskog statističkog ureda poslije 1880. godine. No i to bez imena nosioca obrta, pa nam jedino *Adresar* upotpunjava taj nedostatak s time da su Drnje s Botovom kao i Đelekovec pripadali koprivničkom kotaru i imaju posebne monografije kao i većina mjesta u Međimurju (Čakovec, Predlog, Donja Dubrava).

Svugdje gdje je bilo šuma i potoka bilo je i vodenica, ali ih je većina propala zbog parnih i kasnije većih industrijskih mlinova, jer se s brašnom vodenica nisu mogli raditi kvalitetni dizani kolači i pecivo. Kao lijepi spomenik vodeničarstvu ostao je samo Kovačevićev mlin u Torčecu, koji je radio kombinirano na vodu i sa parnim strojem kada nije bilo dovoljno vode. Potoci Bednja, Gliboki i svugdje gdje je bilo malo vode služili su za meljavu, ali se te slabo građene vodenice nisu održale kada su propale kućne zadruge i zajednički poslovi više obitelji.³⁹

Vidimo veliku šarolikost pripadnika raznih naroda među obrtnicima. Prevladavaju naši domaći ljudi, ali ima i dosta Nijemaca, Mađara, Slovenaca, Židova i Čeha pa i poneki Poljak, što ukazuje da je Habs-

³⁸ A. KOVAČ, *Gospodarstvo Torčeca - nekad i danas, Povijest Torčeca*, (uredio. Hrvoje Petrić), Izd. izd. kuća D. Feletar, Koprivnica 2000, str. 182-196.

³⁹ Boris JANUŠKA, *Torčanski mlinovi na potoku Gliboki od žrvnja do mlinskog kamena, monografija Povijest Torčeca, n.dj., 189- 196.*

Slika 5. Dvorac grofovske obitelji Inkey u Rasinji početkom 20. stoljeća

burška monarhija ostavila neizbrisiv trag na našem prostoru. tolerirajući u velikoj mjeri višenacionalnost. Tako su i u Ludbregu glavni pokretači privrede bili Židovi koju su tu osnovali svoju Izraelitičku bogoštovnu općinu.⁴⁰ No vrlo je mali broj obrtnika uspio kasnije uvećati svoje radnje i prijeći u status industrijalaca. Mnogi iseljavaju u Koprivnicu koja je bila prugom vezana i s Mađarskom i s Rijekom, pa je Koprivnica svojom raznolikošću poslova prihvatila i kupce i proizvođače, tj. obrtnike a kasnije i industrijalce.

U trgovinama ludbreškog kotara okolno stanovništvo je kupovalo uglavnom sol, modru galicu, petrolej i u jesen obuću. Zbog nestašice novca trgovci su često robu davali na kredit, izlažući se time i sami opasnostima nemogućnosti naplate robe ali i poreza koji su bili visoki, a time i propasti. Izdvajati treba Židove koji su svojom umješnošću i umreženošću uspijevali pozitivno poslovati i čak širiti svoja poduzeća u više mjesta, održati većinu svojih radnja i čak doći do kapitala koji im je omogućavao preseljenje u veće mjesto. Značajno je da u vremenu pisanja Adresara na ludbreškom području nije zabilježeno poslovanje niti jedne banke, štedionice ili kreditnog zavoda.

Na području ludbreškog kotara bez trgovišta Ludbreg radilo je u obrtu svega pet žena i to Magda Skupnjak u Hrastovskom, Tereze Hartlinger u Ludbreškom Karlovcu, Kata Seičer u Selniku, Jula Edišar u Kukovcu i Mara Merle u Sv. Gjurgju. Zanimljiva je Mara Merle u Sv. Gjurgju, jer njezino prezime upućuje na francusko porijeklo.

⁴⁰ Milivoj DRETAR, Tragom nestale židovske zajednice u Ludbregu, *Historia varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu, I, Izd. Društva povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije*, Varaždin 2011., 195-214.. M. DRETAR, Židovi u Ludbreškom kraju. *Povijesno demografski prilozi*, Izd. Pučkog otvorenog sveučilišta Drago Novak, Varaždin 2010.

5.. TRGOVCI I TRGOVKINJE U TRGOVIŠTU LUDBREG 1890. GODINE

Osnivanje malih trgovina pratilo je u stopu obrtničke radnje a na sajmu u Ludbregu dolazila je do izraza njihova povezanost prilikom hodočašća. U Ludbregu trgovine drže samo Židovi i tek jednu trgovinu drži katolkinja.

Tablica 4. Trgovci u trgovištu Ludbreg, te brojni iskaz trgovaca u kotaru 1890. godine *

Vrst trgovine	Ime trgovca	Broj trgovaca		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Trgovci brašnom	<u>Drašković Josipa</u>	1	-	1
Trgovci mješovitom robom	<u>Färber Rozalija, Horvat Stjepan, Kubavić Julijana, Rozenberg Ladislav, Rosenberger Samuel, Scheyer Albert, Scheyer Samuel, Scheyer Vilim</u>	8	15	23
Sitničari	-	-	28	28
Trgovci vinom	-	-	1	1
Trgovci žitom	-	-	1	1
Ukupno		9	45	54

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str., 1-80. Trgovkinje su podvučene.

Uvid u tablicu 4. pokazuje da je trgovište Ludbreg imao samo osam trgovina mješovitom robom i jednu trgovinu brašna koju je vodila žena Josipa Drašković, te da su dvije žene vodile i trgovinu mješovitom robom i to Rozalija Farber i Julijana Kubović. Ludbreg nije imao sitničarija niti bilo kakve trgovine druge vrste, što znači da stanovnici kotara nisu dolazili u Ludbreg radi kupovine već radi obavljanja poslova u župi ili u kotarskom uredu i općini, te da su uglavnom kupovali u Koprivnici, a ponajviše u Međimurju koristeći put preko Drnja za Donju Dubravu, Prelog i Čakovec, gdje je jeftinija industrijska roba došla ranije nego u mjesta ludbreškog kotara. Ludbreg nije bio gospodarsko središte već samo vjersko i feudalno, a neriješeni imovnoskopravni sporovi i stalno sukobljavanje između puka i plemstva uz još neke druge faktore, onemogućavalo je Ludbregu da iskoristi svoj položaj kao središte kotara.

Usporedba trgovišta Ludbreg s područjem kotara govori da je kotar imao više trgovina nego samo trgovište. Dakako bile su to male trgovine koje su bile potrebne stanovništvu i gdje se kupovao petrolej, sol, duhan, šibice, šećer, svileni bomboni, bijelo brašno, a ponegdje i novine, čiji je sadržaj onda bio predmet razgovora u bojnim krčmama.

Žene su u kotaru vodile više sitničarija, ali je samo Roza Ivko u Torčecu imala trgovinu mješovitom robom. Sitničarki je bilo više i to: u Bukovcu Malom sitničariju je držala Kata Goldschmidt, Imbriovcu Sofija Majländer, u Rieci (Reki) Ernestina Laban, u Selnici Anka Weiss, dok je u Čanjevu u bizini Gornje Rieke trgovinu vinom držala Barica Crnčić.

Tablica 5. Popis trgovaca u ludbreškom kotaru bez trgovišta Ludbreg 1890. godine*

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
Trgovci mješovitom robom	Bukovec mali	Bukovec mali	Sekely Koloman, Stern Jakov
	Bukovac veliki	Bukovac veliki	Lausch Samojlo
	Gjelekovac	Drnje	Salamon Martin, Wurtzberger Samuel
	Karlovec	Ludbreg	Sačer Jakob
	Martijanec donji	Ludbreg	Samek Josip
	Rasinja	Rasinja	Schwarz Josip
	Rieka - Sokolovac	Koprivnica	Kollman David

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
	Selnik	Ludbreg	Naračić Tomo
	Subotica	Rasinja	Kohn Ignjat
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Franki Vilim, Mitzki Mavro
	Torčec		<u>Ivko Roza</u>
Sitničari	Bukovec mali	Bukovec mali	<u>Goldschmidt Kata</u> , Kopači Škender, Sonnerwald Izidor
	Hrastovsko	Ludbreg	Dobrinski Janoš
	Hrženica	Ludbreg	Kirschensohn Samuel, Polak Herman
	Imbrijovec	Legrad	<u>Majländer Sofija</u>
	Ivanec	Koprivnica	Rosenberg Mavro
	Križovljan - Martijanec	Ludbreg	Goldberger Josip, Štern Samuel
	Kutnjak	Bukovec mali	Fischer Ignjat
	Martijanec donji	Ludbreg	Franki Sigmund, Schreiner Emanuel, Stern Josip
	Rasinja	Rasinja	Reichenfeld Gašpar, Turk Petar
	Rieka	Sokolovac	<u>Laban Ernestina</u> , Žagar Leonard
	Selnica	Ludbreg	Fijan Josip, <u>Weiss Anka</u>
	Selnik	Ludbreg	Janoš Ivan
	Sesvete -Ludbreg	Ludbreg	Turek Ivan
	Slanje	Ludbreg	Hirschl Lavoslav, Pajtaš Šandor
	Slokovec	Ludbreg	Fischer Jakob
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Kovačić Gabro
	Sveti Petar	Bukovac mali	Weinrebe Lavoslav
	Torčec	Drnje	Ivko Adolf
Trgovina vinom	Čanjevo	Rieka Gornja	<u>Crnić Barica</u>
	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Moses David
Trgovina žitom	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Moses David

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str., 1-80. Trgovkinje podvučene

Za se veće nabavke stanovnici kotara su kao i Ludbrežani morali ići u veća ili barem bolje razvijena trgovačka središta. Ludbreško područje bez željeznice, bila je zabačena periferija na granici u kojoj su se trgovinice usudili otvarati samo Židovi, međusobno povezani i skloni međusobnom pomaganju u slučaju poslovnih teškoća.

6. ETNIČKA STRUKTURA OSOBA U OBRTU I TRGOVINI U LUDBREŠKOM KOTARU 1890. GODINE

Demografska istraživanja tek u doba buđenja nacija i stvaranja nacionalnih država postaju važan faktor povijesti. Do tada se pažnja obraćala uglavnom samo vjerskoj pripadnosti. Kod nas etničko opredjeljenje dobiva na važnosti tek od Ilirskog pokreta i to uglavnom u krugu Štajeraca i Kranjaca, tj. s Prešernom i Vrazom.⁴¹ U ilirsko vrijeme dolazi do ponarodnjavanja mnogih imena i prezimena, ali se mnoga od njih nakon sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe ponovno mijenjaju. Kod obrtnika nalazimo kod krsnih imena ponajviše tradicionalna biblijska imena kao Ivan, Jakob, Josip, Tomo, Stjepan, Blaž, a kod žena Marija i Terezija kod katolika dok kod Židova prevladavaju imena Samuel, David, Jakob,

⁴¹ P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, sv. 2, Zagreb 2018., str. 881.

Slika 6. Dvorac i perivoj plemićke obitelji Drašković u Velikom Bukovcu, oko 1910. godine

Šandor. Neka imena i prezimena upućuju na mađarsku odnosno pravoslavnu ili protestantsku pripadnost nosioca obrta ili trgovine. kao što su Gejza, Imbro, Kosta, Vaclav itd. Zabranom ilirskog imena 1844. vrlo popularna ilirska imena Lavoslav gotovo da nestaju, ali se još ne javljaju ni moderna imena industrijskog doba. Zanimljivo je da su njemačka imena vrlo malobrojna što možemo pripisati razvijenoj netrpeljivosti stanovništva prema germanizaciji.

Kao i cjelokupno stanovništvo Podravine, i obrtništvo ludbreškog kotara sastavljeno je od domaćih autohtonih stanovnika koji dominiraju u obrtu ali ne i u trgovini. Židovi dominiraju među trgovcima ali nude samo najnužniju robu te su se sve važnije stvari kupovale u okolnim i bolje razvijenim trgovačkim središtima.

Da se izvuku relevantniji zaključci trebalo bi posebno i detaljno proučiti razvoj pojedinih obitelji, a tu mi silno zaostajemo za razvijenijim i bogatim nacijama Europe. Ma kako bio manjkav *Adresar* iz 1890. odličan je primjer kako su političke prilike utjecale na osobno imenski fond središnje Podravine i kako se je stanovništvo, osobito ono izvan poljoprivrede, moralo prilagođavati društvenim i političkim prilikama u svom kraju radi opstojnosti. Naime Ilirski pokret pokrenuo je lavinu zamjene njemačkih imena narodnima, slavenskima, a onda je Bachov apsolutizam ojačao germanizaciju, ali je Hrvatsko-ugarska nagodba učinila kod osoba vezanih uz vlast i preporodna imena, pa ni njemačka i mađarska kao znak gospodarskog porobljavanja Hrvatske nisu bila voljena. Stalnost imaju samo stara biblijska imena iz Novog zavjeta.

Bravar Ernest Deutsch u Ludbregu je svakako njemačkog porijekla. Potrebno je nešto više reći o Židovima. Židovi su počeli voditi matične knjige u Ludbregu 1851. i prema popisu iz 1857. bilo ih je u ludbreškoj Podravini: u Donjem Martijancu pet, u Đelekovcu 10, Ludbregu 20, u Malom Bukovcu četiri, u Rasinji 14, u Slanju tri, u Križovljanima pet, u Subotici tri, u Koprivničkom Ivancu 9, te u Imbriovcu pet. Većinom su započeli posao otvaranjem malih trgovina po selima, pa bi se onda, kada su skupili određeni kapital, naseljavali u većim mjestima. Bavili su se svim poslovima za kojima je postojala potražnja. Ludbreški Židovi došli su u Ludbreg uglavnom iz Mađarske i iz Austrije ali je bilo i onih koji su prethodno živjeli u drugim područjima Monarhije. Kao primjer navodimo da je već 1850. dose-

Slika 7. Glavno pročelje dvorca plemićke obitelji Rauch u Martijancu

lio u Ludbreg Markus Rosenberg iz Austrije, dok je Leopold Weinebe doselio 1877. iz Svetog Petra, iako je rođen u Austriji 1828. godine. Ludbreški Židovi bili su jako vezani uz koprivničke, pa su do 1890. pokapali svoje mrtve u Koprivnici a dvije godine kasnije osnovana je i Ludbreška dionička štationica koju je vodio Vilim Scheyer. Mnogi su se Židovi u ludbreškoj Podravini bavili i obrtom. Stolar Mavro Bonyhady, pekar Branko Rosner iz Malog Bukovca, bravar Zvonko Hacker iz Poljanca, te Ignac Weinrebe kao građevinski poduzetnik.⁴²

Trgovci su u mnogo čemu slijedili obrtnike i mnoge trgovine otvaraju Židovi iz Mađarske, gdje im vlasti nisu davale dozvole za poslovanje, želeći osigurati svojim Mađarima dominaciju u trgovini i industriji. Ono što je za Židove u Mađarskoj bilo nepovoljno, za Židove u Hrvatskoj bilo je povoljno, jer im je Ministarstvo trgovine lagano davalo dozvole za rad, znajući da će prodavati robu proizvedenu u mađarskim i austrijskim tvornicama.

7. ZAKLJUČAK

Ludbreško područje koje je 1890. obuhvatilo i bansko područje ali i dio đurđevačke pukovnije bilo je u procesu formiranja ludbreškog kotara prepuno problema raznih vrsta, pa je i broj obrtnika i trgovaca brojčano ali i strukturno bio vrlo siromašan. U malim naseljima živio je velik broj stanovnika ali je njihova kupovna moć bila slaba. Građansko društvo u nastajanju je materijalno siromašno a i seljaci nemaju dovoljno zemlje pa i dalje mnogi moraju tražiti sredstva za život izvan svog kraja i domaćinstva. Iako ne možemo plemstvu pripisati potpunu neangažiranost na reformi feudalnog u građanskog društvo, što se vidi kod Gospodarskog društva čiji su članovi bili i pripadnici plemstva i župnici. Rauchovi i

⁴² M. DRETAR, *Tragom*, str. 205.

Slika 8. Glavna ulica u Martijancu, s jednom od židovskih trgovina

Draškovići su bili centri širenja novih gospodarskih ideja preko polaznika gospodarske škole u Križevcima ali i u Festetićevoj poljoprivrednoj školi na Blatnom jezeru, a koji su uglavnom bili i upravitelji majura. Sve to je bilo nedovoljno s obzirom na rastući broj stanovništva ludbreškog kotara i Varaždinske županije, slabu prometnu povezanost i siromaštvo ljudi. Iseljavanje je veliko, ali je i broj onih koji su se aktivirali u obrtu i trgovini dosta velik.

Veleposjednici su držali u posjedu velike komplekse šuma, pa su se iz neprilika koje su ih zadesile zbog sloma bečke burze nekako izvukli, ali su zbog prijelaza na kapitalistički način poslovanja i dalje bili dosta ugroženi. Dosta zemlje prelazi u ruke seljaka, ali su čestice bile premale i posjedi rascijepani pa defeudalizacija ne znači povoljan razvoj za stanovništvo ludbreškog kotara. No posljedica gladi za zemljom zaoštava napetost između veleposjednika i sada slobodnih seljaka te se traži i izvlaštenje šuma u korist zemljišnih zajednica.⁴³ Ovakva situacija destabilizirala je čitavo područje, iako su brojne reforme u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića ali i Khuena Hédervàryja pokušale pripomoći pretvaranju feudalne u kapitalističku privredu, podržavanjem slobodnog osnivanja vrlo malih obrtnih i trgovačkih radnji. No sve se je to zbivalo bez nekog plana, dakle stihijski a svoju kulminaciju dosiže u pokretu 1903. godine. Od 1884. do 1890. ojačala je cenzura tiska a sve je intenzivnija bila i mađarizacija preko Međimurja. Jubilarna milenijska izložba 1891. trebala je pokazati kako Hrvatska dobro napreduje i potvrditi uspjeh Khuenovog banovanja i mirne pacifikacije Hrvatske, pa je u sklopu toga nastao i naš *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta* 1891. godine. Smatralo se da je obrtna i trgovačka umreženost na području naših krajeva *zadovoljavajuća*, te je tek narodni pokret 1903. utjecao na promjenu tog mišljenja i potaknuo neke nove akcije.

⁴³ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919-1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 199..., br. 2-3, str. 226-228.. Đurđevačka imovna općina je agrarnom reformom došla u posjed dijela Inkeyeve zemlje u Rasinji. Glad za zemljom dovela je do pretjerane sječe šuma gdje god je njihov izvoz do prometnica bio moguć.

U utakmicu za osnivanjem obrtničkih i trgovačkih radnji uključili su se dakle mnogi pretendenti i borba je bila okrutna pa stoga često mnogi obrtnici i trgovci ne uspijevaju održati svoje radnje te mnogi kreću prema gospodarski nešto jačem koprivničkom području, ili odlaze na rad u Kranjsku, Austriju, Međimurje, Mađarsku i druge krajeve Europe pa i svijeta. Nema nikakve sumnje da je svakogodišnji dolazak hodočasnika u Ludbreg pripomoglo poslovanju malih obrtnika i sitničara, koji su svoj glavni dohodak ostvarivali u vrijeme rujna. No to nije bilo dovoljno.

Tabela 6. ukazuje na slabo razvijeni obrt i trgovinu na području trgovišta i kotara Ludbreg, osobito ako se uspoređi s koprivničkim ili križevačkim kotarom. Osobito je slaba uključenost žena u obrt i trgovinu, kojih je samo 18 imalo vlastite obrtničke i trgovačke radnje.

Tablica 6. Iskaz broja obrtnika i trgovaca u gradu i kotaru Ludbreg 1890. godine*

Vrsta privrednika	Trgovište Ludbreg		U kotaru		Ukupno		Sveukupno
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Obrtnici	63	4	189	5	252	9	261
Trgovci	6	3	39	6	45	9	54
Ukupno	69	7	228	11	297	18	315

* Tabela je izvedena iz tabela 2-8 u ovom radu

Lubreški kotar se po vlasničkoj strukturi razlikuje od koprivničkog, đurđevačkog pa i križevačkog kotara. Njegove granice nisu bile točno utvrđene i gravitacija prema jačim i većim središtima slabila je njegov gospodarski razvoj, pogotovo stoga što postojeći veleposjedi nisu imali onu ulogu koju su imali u susjednoj Mađarskoj i Međimurju.

Ludbreško područje nije imalo niti jednu štedionicu niti banku pa se je nedostatak kapitala osjetio u svim društvenim slojevima, iako je malobrojno obrtništvo Ludbrega vršilo pritisak na veleposjed da im se oslobodi zemljište koje je vezano uz cestu Varaždin - Koprivnica kako bi se mogli pojačano razviti. Granica između ludbreškog i koprivničkog kotara često se je mijenjala te je već 70-ih godina kada je Koprivnica postala željeznička stanica na putu od Mađarske do Rijeke do jakog vezivanja uz Koprivnicu koja je bila i glavno trgovinsko mjesto kao što je Ludbreg i najveće prošteništa u okolici. Jaka je i vezanost uz Međimurje i Čakovec, osobito kada je kroz Pragersko prošla željeznička pruga Beč - Trst, 1860. godine, dok je pruga Varaždin - Zagreb 1886. bila slabe kvalitete i nije Hrvatskom Zagorju donijela onu korist koju je željeznica inače donosila.

Nažalost u *Adresaru* nema podataka o životnim uvjetima obrtnika i trgovaca, pa ništa ne možemo zaključiti kako su živjeli, kojim kapitalom su raspolagali i što su proizvodili u detalje, pa smo i dalje za proširenje naših spoznaja upućeni na matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih, tj. na obiteljsku historiografiju obrtnika i trgovaca i njihovo javno djelovanje u političkom i gospodarskom životu Hrvatske. Budući da dosadnja istraživanja, zasnovana na sumarnim statistikama nisu dala te podatke, moramo vršiti analize odozdo, i poći od svakog mjesta i svakog obrtnika posebice, što upućuje na potrebu izrade manjih radova na manjim područjima, tj. na istraživanja odozdo, s time da bi sumiranje takvih rezultata moglo potvrditi ili negirati ono što danas znamo o ljudima nekog kraja.⁴⁴ Nažalost za ovakav rad trebaju velika sredstva i mnogo strpljenja, koje mi u današnjim prilikama možemo samo inicirati ali ne i provesti. Stoga su nam dragocjene zavičajne zbirke pa i male kakovu na pr. vodi Ivan Zvijerac u Torčecu i neki drugi ljubitelji starina koji čuvaju svaki trag djelovanja nekadašnjih stanovnika svog zavičaja.⁴⁵ To je utoliko važnije što rijetko tko živi u našim krajevima u jednom mjestu više generacija. Ratovi,

⁴⁴ I Petar Korunić je ukazao na ovakav pristup istraživanja socijalne i ekonomske strukture stanovništva na primjeru distrikta Kutinu 1721. i 1727. i distrikta Sisak (P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo*, sv. 2, str. 715-880.).

⁴⁵ Ivan ZVIJERAC, Kulturno-prosvjetne grupe i društva u Torčecu, Monografija Povijest Torčeca, n.dj., 197-204. Zvijerac je osobito zaslužan za sakupljanje prehistorijskih artefakata, ali i za povijest mlinarstva na Dravi i okolici.

političke a i ekonomske migracije i emigracije promijenile su sastav stanovništva do neprepoznatljivosti, pa je trebalo vrijeme da se izgrade novi temelji pogodni za gospodarski i društveni razvoj.

Na kraju možemo ukazati na skromni broj obrtnika i trgovaca na ludbreškom području. Uzrok je tome je prometna izoliranost tog područja, ali i dominacija veleposjeda s velikim šumama a značajni su i neki drugi faktori koji su se počeli prilagođivati potrebama ljudi mnogo godina kasnije.

SUMMARY - PREVESTI

Unlike Koprivnica, which had elements of both a military and a civil governor's (ban's) town, Ludbreg district was a market town that developed as the centre of several noble estates and an area along the shortest connection between western Hungary and Zagreb after the end of the Ottoman invasions, where the sanctuary of the Holy Blood of Jesus was subsequently developed. This was the reason why the economic activity in that area was weak, except for the innkeeping business, which was in the nineteenth century certainly affected by the great traffic isolation when the connections with Zagreb took other routes. In the past, the Ludbreg district belonged to Križevci County, but later a split occurred, and during the Military Border the affiliation to Varaždin County as part of Civil Croatia became stronger and the role of the noble families Batthyani, Drašković and Rauch was reflected in the abundance of small settlements craftsmen and small shops that met the minimum needs of the population, while larger purchases and sales were made in Koprivnica, Čakovec, Donja Dubrava, Legrad or Varaždin. The nearest railway stations were in Čakovec and Koprivnica.

Through insight into the Address Book from 1890 we can see the structure of craftsmen and merchants, and by means of comparing it with similar editions for the district of Đurđevac, Koprivnica and Križevci we can see the differences between the districts where Ludbreg had the least developed structure of crafts and trade. Until 1937 this area was without a railway and due to the decay of the estate, it was left to go to ruin. This paper is part of a trilogy on craftsmen and merchants of Central Podravina in 1890 which has already been published.